

ВСТУП

Актуальність теми (обґрунтування вибору теми дослідження).

На даний час Україна втілює в життя взятий політичний курс на інтеграцію до Європейського Союзу, а отже очевидним є те, що потребують трансформації, модернізації та приведення у відповідність національних норм спадкування з європейськими та загальноновизнаними міжнародними стандартами. У цьому контексті важливе значення мають теоретико–правові основи забезпечення спадкових прав в міжнародному спадковому процесі та їх організаційно–правове забезпечення з використанням позитивного зарубіжного досвіду з метою вдосконалення й підвищення ефективності спадкових правовідносин та імплементація даних норм на рівні українського законодавства.

Спадкові відносини регулюються в Україні вітчизняними нормативноправовими актами. Однак законодавство України у сфері спадкування має прогалини. Зокрема, пов'язані з останніми подіями, що відбуваються на території нашої держави.

Разом з тим законодавство України у сфері спадкування не є «закам'янілим», оскільки нові суспільні явища та процеси спонукають науковців до їх дослідження, а суб'єктів законодавчої ініціативи – до внесення змін у законодавства з метою його удосконалення. Наприклад, що робити людині, яка, за законом чи заповітом, є спадкоємцем особи, яка проживала в зоні проведення антитерористичної операції? Адже тут не працює жоден державний реєстр та жоден державний орган. Водночас право власності, як і багато інших конституційних прав, на цій території не скасовувалося тому з метою врегулювання спадкових відносин на окупованих територіях України було внесено відповідні зміни в українське законодавство, котрі стали предметом подальших наукових досліджень, зокрема через призму квазііноземного елемента.

Таким чином, на сьогодні перед науковцями, суб'єктами законодавчої ініціативи, а також зацікавленими особами постає завдання з удосконалення норм законодавства України у сфері спадкування, переорієнтації наукових досліджень на нові підходи щодо розв'язання актуальних проблем у сфері забезпечення ефективних механізмів охорони та захисту спадкових відносин в нотаріальному процесі, цивільному процесі та виконавчому процесі тощо.

Проблемними особливостями цивільно–правового регулювання спадкування за українським законодавством займались науковці – юристи у галузях приватного та публічного права, а саме: В. В. Баранкова, С. С. Бичкова, М. В. Бондарєва, В. І. Борисова, О. О. Гріненко, К. В. Гусаров, Ю. О. Заїка, В. В. Комаров, О. М. Клименко, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, О. П. Печений, С. Я. Рабовська, З. В. Ромовська, Є. О. Рябоконь, І. В. Спасибо–Фадєєва, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, В. Ю. Чуйкова, Я. М. Шевченко, В. Л. Яроцький та ін.

Попри значну кількість наукових досліджень недостатньо дослідженими залишаються питання спадкових відносин, що потребують найвищого рівня захисту, оскільки стосуються майнових та немайнових прав, котрі переходять до спадкоємців, а також виконання ними юридичного обов'язку в межах, визначених законом чи заповітом. У зв'язку з цим існує потреба в науково–практичному аналізі спадкових правовідносин та розробці досконалих механізмів реалізації цих відносин на практиці. Усі ці аспекти й зумовили вибір теми магістерської роботи та визначили її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Тема дипломної роботи відповідає науковому напрямку кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу юридичного факультету Академії Державної пенітенціарної служби за темою «Проблеми національного та міжнародного права» (номер державної реєстрації 0117U007207).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретичних знань і чинного законодавства України розглянути особливості цивільно–правового регулювання спадкування за українським законодавством та розробити рекомендації, спрямовані на вдосконалення даного питання.

Для досягнення зазначеної мети поставлено завдання:

- дослідити етапи формування спадкових правовідносин на теренах України;
- визначити правову природу спадкових правовідносин;
- уточнити поняття і визначити структурні елементи спадкових правовідносин;
- охарактеризувати поняття спадщини, як об’єкта правовідносин із спадкування та узагальненити критерії встановлення складу спадщини;
- розглянути спадковий договір в українському цивільному праві;
- охарактеризувати порядок спадкування за законом та за заповітом;
- розглянути юрисдикційні питання у процесі спадкування з іноземним елементом
- провести аналіз особливостей правового регулювання спадкування за кордоном;
- визначити напрями удосконалення цивільно–правового регулювання спадкових відносин на прикладі зарубіжного досвіду іноземних держав.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини в сфері цивільно–правового регулювання спадкових відносин.

Предметом дослідження є цивільно–правове регулювання спадкування за українським законодавством.

Методи дослідження. Для вирішення визначених у магістерській роботі завдань застосовано такі наукові методи:

- історико–правовий – опрацьована історія виникнення та розвиток цивільно–правових відносин (підрозділ 1.1);

– формально–юридичний – проведено аналіз правової природи та структурних елементів спадкових правовідносин (підрозділи 1.2, 1.3);

– системно–структурний – розкрито поняття спадщини, як об’єкта правовідносин із спадкування та узагальнено критерії встановлення складу спадщини, розглянуто спадковий договір та розглянуто порядок спадкування за законом та за заповітом (підрозділи 2.1,2.2,2.3);

– порівняльно–правовий – був досліджений зарубіжний досвід особливостей правового регулювання спадкування за кордоном (підрозділ 3.1);

– системний – визначено коло досліджуваних проблем та вироблені пропозиції щодо їх вирішення (підрозділ 3.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дипломна робота магістра присвячена комплексному дослідженню особливостей цивільно–правового регулювання спадкових відносин за українським законодавством з урахуванням новітніх досягнень правової науки. У результаті проведеного дослідження дістали подальшого розвитку низка наукових положень та висновків, а саме:

– узагальнюючи думки різних дослідників, запропоновано авторське визначення поняття «спадкових правовідносин», як цивільно–правових відносини, котрі виникають на підставі норм підгалузі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця), та волевиявлення його учасників, між якими встановлюється сукупність прав та обов’язків на рахунок універсального спадкового правонаступництва в тих майнових та особистих немайнових правах та обов’язках, що не припиняються зі смертю спадкодавця, котрі в свою чергу утворюють собою зміст та структурні елементи даних правовідносин;

– уточнено порядок складання та контролю за виконанням умов спадкового договору, оскільки існує чимало проблем пов’язаних саме з тим, що законодавчо не визначено механізм здійснення нотаріусом такого

контролю, тому що йдеться про покладення на нього нової, зовсім не нотаріальної функції;

– розглянуто питання правової природи спадкових правовідносин, так як дані правовідносини, переважно, є майновими, тому що інтерес спадкоємця задовольняється за рахунок набуття ним права власності на спадкове майно, відповідно якщо у складі спадщини є майно, котре потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, - відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою. Тому доцільним було б доповнити ч. 1 ст. 1285 ЦК України наступним змістом: «З дня, наступного за днем подання органом місцевого самоврядування заяви про визнання спадщини відумерлою, органом, який здійснює управління земельною ділянкою, що входить до такої спадщини, має бути визначений: у разі, якщо земельна ділянка розташована у межах населеного пункту, - відповідна сільська, селищна або міська рада, а у разі, якщо вона розташована за межами населеного пункту, – відповідна районна рада за місцем розташування земельної ділянки»

– зроблено висновок, що інститут спадкування не є досконалим та потребує багатьох змін і доповнень для усунення його недоліків не лише в теоретичних аспектах, а й в практичних. Щодо спадкування за заповітом, було б доцільно ввести власноручний заповіт задля зменшення імовірності підроблення документу, або усний заповіт у період надзвичайного стану чи стихійного лиха. Таким чином пропонуємо доповнити главу 85 ЦК України статтею 1243¹: «Голографічний (власноручний) заповіт.

1. Спадкодавець може скласти заповіт, написавши його власноруч, підписати та зазначити відповідну дату.

2. Відсутність дати не тягне за собою скасування голографічного заповіту, якщо це не викликає сумнівів щодо здатності спадкодавця

складання такого заповіту, щодо змісту заповіту або щодо зв'язку декількох заповітів».

Що стосується спадкування за законом як перспективи подальшого розвитку цієї галузі, раціонально було б переглянути розміри часток спадкоємців.

– запропоновано на законодавчому рівні прийняти відповідний Європейський цивільний кодекс, за допомогою якого б можна було розв'язувати більшість колізійних питань, котрі стосуються не тільки спадкування. Майбутній Кодекс, на наше переконання, має складатись виключно із загальних цивільно-правових пандект, тобто стислих положень, котрі стосуються всіх цивільно-правових відносин чи певної їх кількості (не поодиноких) так як для подробиць мають бути акти нижчого рівня (спеціальні закони, укази, постанови, розпорядження та ін.).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони становлять як науково–теоретичний, так і практичний інтерес і можуть бути використані у:

– правотворчій діяльності – у процесі підготовки пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства України з метою введення поняття «спадкових правовідносин»;

– науково–дослідній роботі – для подальшого розроблення та наукових досліджень особливостей цивільно–правового регулювання спадкових правовідносин;

– навчальному процесі – у викладанні в закладах вищої освіти навчальних дисциплін пов'язаних із зазначеними завданнями магістерської роботи; як матеріал для підготовки навчальних посібників та підручників;

– правозастосовній сфері – у проведенні науково–методичних семінарів із працівниками юридичної та наукової сфери щодо вдосконалення цивільно–правового регулювання спадкових правовідносин.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Основні положення дипломної роботи магістра доповідались та обговорювались на науково–практичних конференціях, а саме:

1. II Міжнародна науково–практична конференція студентів та молодих учених «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі» проведена Сумським державним педагогічним університетом імені А. С. Макаренка, у м. Суми, 17 травня 2019, опубліковані тези: «Особливості цивільно–правового регулювання спадкування за українським законодавством» [ст. 105–108];

2. V Регіональна науково–практична конференція «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні», проведена Чернігівським інститутом імені Героїв Крут МАУП, у м. Чернігів, 8 жовтня 2019, опубліковані тези «Етапи формування спадкових правовідносин на теренах України» [ст. 381–386];

3. V заочна науково–практична конференція «Кримінально–виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави», проведена Академією державної пенітенціарної служби, у м. Чернігів, 25 жовтня 2019, опубліковані тези «Правова природа спадкових правовідносин» [ст. 23–26].

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 89 сторінок. Список використаних джерел містить 92 найменування.

РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

1.1. Етапи формування спадкових правовідносин на теренах України

З появою приватної власності, котра завжди була наріжним каменем для людства, виник й інститут спадкування, розвиток якого відбувся завдяки римському приватному праву і є предметом гордості його творців. У зв'язку з цим згадується відомий вираз: «Римляни тричі скоряли світ: перший раз – легіонами, другий – християнством, третій раз – правом».

Питання історичного розвитку саме українського права за сучасних умов розбудови української держави не може залишатися поза увагою науковців і практиків. Значний інтерес являє собою спадкове право, що зазнало значних змін в історії українського законодавства. З огляду на це значущим і актуальним є здійснення історико–правових досліджень щодо формулювання інституту спадкового права на українських землях упродовж їх історичного розвитку. Дане питання має важливе теоретичне та практичне значення, адже сьогодні з'являються нові процедури оформлення та набуття спадкового майна, для яких не завжди наявне належне правове регулювання, тому цілком доцільним є вивчення історичного досвіду вирішення подібних питань як на рівні законодавства, так і на практиці

Саме українська держава є спадкоємицею тієї всієї правової спадщини, котра протягом століть створювалась на вітчизняних землях. Можемо погодитись з деякими науковцями у сфері спадкового права, котрі розділяють становлення й розвиток українського спадкового на декілька етапів.

Відтак, першим етапом є звичаєве право давніх слов'ян, яке характеризувалось тим, що в основу суспільних відносин були покладені правовий звичай і родовий устрій. Родова спільнота – це перша соціальна форма виробничого та громадського об'єднання людей, що

характеризується спільною власністю на засоби виробництва і повним або частковим самоврядуванням [13, с. 657].

Спадкові відносини, як відносини щодо переходу права на майно від однієї особи до іншої після її смерті пов'язані з виникненням права власності (особливо приватної), бо передати у спадок кожен може лише те, що належить йому. Формується два види спадкування: за законом (під «законом» мають на увазі те, що не за заповітом, а не в стандартному розумінні «закону») та за заповітом (заповіту теж не було у звичному вигляді, однак воля людини, яка помирала, здавна вважалася святою). Натомість, під час спадкування за законом (звичаєм) право на спадок мали найближчі родичі чоловічої статі. Майно померлого, котрий не був власником, а лише його користувачем – переходило в користування до інших членів роду. На думку В. М. Заруби характерним також для цього періоду було першочергове спадкування рухомого майна (луку, спису, сокири тощо) [34, с. 64].

Другим істотним етапом, що вплинув на формування українського спадкового права, як такого, деякі вчені пов'язують з впливом саме римського права, що впершу чергу сформулювало й послідовно довело думку про узагальнений характер спадкового правонаступництва. Спадкування – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Ця загальна ідея окреслилась в тривалому процесі історичного розвитку спадкового права, відтак вперше була закріплена у римському праві. Істотного розвитку римське спадкове право зазнало з прийняттям преторських едиктів і практики їх застосування [69, с. 46].

Наступним важливим етапом формування спадкового права став період Київської Русі. Так, як перші спогади про право спадкування на українських землях з'являються у письмових джерелах княжої доби IX–XII ст. Відтак, спадкодавець міг деяким чином впливати на розподіл спадщини, але не міг призначити її іншим-третім особам. Якщо він не мав

дітей, майно ставало виморочним і переходило у власність князя. Форма заповіту була – усна за присутності членів сім'ї. Досить докладні правила спадкового права «Руської Правди» відрізняли спадкування смердів від боярського; регулювали права вдови, відмовляли у спадкуванні незаконним дітям (від рабині). Право на спадкування батьків по дітях не дозволялось [69, с. 345].

Також не менш важливим етапом розвитку спадкового права України є період Литовського князювання. На зміну «Руській Правді» Ярослава Мудрого, тисячолітнім традиціям минулих генерацій приходять Литовські статuti. Своєрідне місце статутом наділялось спадкуванню за заповітом (тестаментом). За Литовським Статутом спадкування базувалос, як і раніше, на родинному підґрунті. Спадкодавець міг записати рухоме/нерухоме ним набуте майно іншим людям. В Литовських статутах було сформовано ідею спадкування за заповітом. Саме з цих витоків і було розпочато правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького.

У період відродження української державності (1917 – 1921 рр..) суттєвої вагомості набуває нерухомість, тому її спадкуванню законодавець надає прихильну увагу. Плавно змінюється коло спадкоємців у бік розширення, таким чином до спадкування закликають не тільки близьких родичів, а й далеких [12, с. 6–7]

Основним джерелом спадкового права того часу був «Звід законів Російської імперії». Спадкове майно не розглядалося як єдине ціле, а поділялося на дві самостійні спадкові маси: родове майно, яке переходило тільки до спадкоємців за законом, та інше майно, що успадковувалося в загальному порядку [30, с. 39].

Російська дореволюційна система, була побудована на принципах родового дворянського ладу, котрий на початку ХХ ст. був застарілим, тому це об'єктивно викликало необхідність перегляду суттєвих підвалин спадкування. Проект Цивільного уложення Російської імперії, котрий було

створено за прикладом новітніх європейських кодифікацій, розділяв спадкоємців за законом на 5 черг [30, с. 54].

Цивільний кодекс УРСР від 16 грудня 1922 р., допускав спадкування як за законом так і заповітом. Коло осіб, котрим надавалось право до спадкування, обмежувалося прямими нащадками (дітьми, внуками та правнуками), дружиною померлого, а також непрацездатними і бідними особами, котрі перебували на утриманні померлого не менше року до його смерті. При отриманні спадщини вона поділялась на рівні частини поміж усіма відповідними особами. Спадкодавець мав право розділити по-іншому майно заповітом чи позбавити права спадщини законних спадкоємців, але не мав права призначати майно незаконним спадкоємцем.

Наступним етапом є спадкове право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.). Досить цікаво дослідила цей етап Р. Ю. Половинкіна у своїй праці «Становлення та розвиток радянського спадкового права в Україні» (2015 р.).

Після розпаду СРСР та із прийняттям Конституції України 28 червня 1996 р. сталось перепрофілювання суспільних відносин в Україні на захист та охорону прав громадян, побудову правової, демократичної держави, що ставить за необхідність реформування та оновлення законодавства України, безпосередньо-спадкового. Можна сказати, розпочався новий – сучасний етап спадкового українського права.

Так, Цивільний кодекс України (далі– ЦК України), прийнятий у 2003 р., вніс деякі похвальні зміни щодо спадкування, на відміну від Цивільного кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – ЦК УРСР). Безпосередньо такі корективи як: розширилась кількість черг на спадкування з однієї до п'яти; право на укладення заповіту подружжя; можливість укладення секретного заповіту, а також заповіту з умовою тощо. Всі ці зміни є досить прогресивними і актуальними, але потребують безпосереднього вдосконалення зі сторони науковців, дослідників та правознавців.

Розглянувши найбільш важливі етапи розвитку спадкового права України, можна зробити наступні висновки. Потрібно зауважити та звернути увагу на те, що проблеми спадкового права з давніх часів і досьогодні залишаються в центрі уваги держави та суспільства, законодавця й дослідників, так як майже кожна людина беззаперечно стає спадкоємцем і приречена стати спадкодавцем. Питання розвитку спадкового права України опинилося у центрі уваги сучасних правників, адже саме це має важливе значення в умовах сьогодення, коли на законодавчому рівні з'являються нові види заповітів, оновлюються процедури і механізми набуття спадщини та оформлення спадкових прав.

Українська держава є спадкоємицею всієї тієї правової спадщини, котра протягом століть утворювалась на українських теренах. Українське право дістає своїм корінням звичаєвого права давніх слов'ян, класичних джерел права Руської держави, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Воно зібрало у собі правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького. Його історія фрагментарна без дослідження правових явищ в українських землях, що входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій, у період відродження української державності (1917–1920 рр.), в УРСР (1917–1991 рр.) і сучасній Україні. Створення новітньої парадигми українського права неможливе без здобутків і втрат національної давнини.

1.2. Правова природа спадкових правовідносин

Поява та існування в цивільному праві інституту спадкового права є закономірним явищем, оскільки смерть людини – це неминучий результат людського життя. Врегулювання даної сфери суспільних відносин є також важливим, як і інших відносин, в яких людина перебуває протягом усього свого життя. Що залишається після смерті померлого власника, кому саме має перейти майно, в якому обсязі та у якому порядку – всі ці проблеми спадкового права з найдавніших часів і до нині залишаються в центрі

уваги держави та суспільства, дослідників і законодавців, кожної людини, бо так чи інакше стосується її інтересів [74, с. 540].

У сучасній українській юридичній літературі спадкові правовідносини традиційно визначають як цивільно–правові відносини, котрі виникають з приводу спадкової маси, учасник яких (спадкоємець) наділений суб'єктивним правом спадкування для здійснення переходу прав та обов'язків померлої особи до її правонаступника [32, с. 15]. Сакраментальним можна вважати те, що склалося історично, передається від покоління до покоління і є узвичаєним [81, с. 600].

У цьому контексті потрібно приділити увагу дискусії, котра тривала в цивілістичній літературі в 50–х роках ХХ століття. Так, Агарков М. М. стверджував, що цивільні правовідносини, як і будь–які правовідносини, є суспільними, у яких правам одних осіб відповідають обов'язки інших [9, с. 192].

Іншої думки був В. І. Серебровський, розглядаючи юридичний зміст права на прийняття спадщини, він дійшов висновку, що не будь–якому суб'єктивному праву кореспондується будь–чий обов'язок, оскільки наявні такі суб'єктивні права, що не є елементами правовідносин [63, с. 49].

З іншої сторони, спадкові правовідносини – це засіб правового впливу на фактичні спадкові відносини, так як вплив правової норми на фактичні відносини людей нерозривно пов'язаний з правовідносинами. Поза практичною діяльністю людей правова норма не має ніякого значення. Практична ж діяльність щодо здійснення прав та обов'язків відбувається здебільшого у відповідних правових відносинах [58, с. 95].

Аналізуючи спадкове право як один із інститутів цивільного права, в котрому мають розглядатись межі дозволеної поведінки суб'єктів спадкових правовідносин, що закріплені законодавством України, Є. І. Фурса наголошує на тому, що додаткове точне визначення спадкових прав відбувається саме у межах спадкового процесу, під яким розуміють

регламентовані законодавством юридично вагомі дії повноважних осіб, що зумовлені переходом прав померлої особи до інших осіб [73, с. 5].

Українські вчені Є. О. Харитонов та Н. О. Санахметова наголошують на правовій природі спадкових правовідносин як на сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у зв'язку зі смертю фізичної особи та переходом її прав і обов'язків до інших осіб у порядку правонаступництва [75, с. 23].

Право спадкування в об'єктивному сенсі – це сукупність правових норм, котрі виразно регламентують відносини спадкування (спадкові відносини), а саме, визначають порядок та межі переходу прав і обов'язків від померлої особи до спадкоємців та інших осіб; припинення особистих прав і обов'язків тощо. За своєю природою воно схоже з поняттям «спадкове право».

Право спадкування у суб'єктивному сенсі – це право учасника цивільних відносин бути спадкоємцем після смерті фізичної особи. Це тяжке суб'єктивне право включає в себе низку правомочностей, котрі з'являються у спадкоємця у зв'язку з відкриттям спадщини (право на прийняття спадщини, право на розподіл спадкоємцями спадкової маси, право на підтвердження законності набуття спадкового майна тощо). За своїм змістом воно схоже з поняттям «право на спадкування».

Спадкування – це цілий комплекс самостійних, але водночас взаємопов'язаних між собою правовідносин: правовідносин, котрі виникають із факту відкриття спадщини; правовідносин, котрі виникають відповідно до охорони спадкового майна; правовідносин із факту відмови чи прийняття спадщини; правовідносин щодо виконання заповіту тощо [72, с. 23].

Здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами цивільного права здійснюється за умови їхньої участі як суб'єктів конкретних правовідносин. Якщо правовідносини не виникли, відтак не можуть виникати права й обов'язки учасників спору. Спадкові правовідносини як

засіб застосування дійсної правової норми мають деякі особливості залежно від:

- а) правосуб'єктності учасників;
- б) форми правових відносин;
- в) способу досягнення мети.

Специфіка форми спадкових правовідносин як цивільних правовідносин полягає в тому, що це відносини особливого структурного характеру, котрий виражається в правовому становищі його суб'єктів, а саме в тому, що відносини між ними конструюються на підвалинах рівності.

Спадкові правовідносини можна визначити як засіб, за допомогою котрого абстрактна норма об'єктивного цивільного права набуває чіткого вираження в регулюванні фактичних суспільних відносин, котрі виникають унаслідок настання передбачених законом юридичних фактів, пов'язаних із відкриттям спадщини, а також такий, який ґрунтується на справедливості (верховенстві права), спосіб регулювання цих суспільних відносин.

Обумовлене поняття спадкових правовідносин полягають у тому, що воно:

- 1) не стосується змісту спадкових правовідносин, саме тому, у такий спосіб можна уникнути можливих докорів за неповний перелік прав та обов'язків їхніх учасників;
- 2) дає можливість розділити спадкові правовідносини та правову норму;
- 3) орієнтує на те, що і норма права, і спадкові правовідносини мають ідентичний об'єкт – фактичні суспільні відносини, котрі ґрунтуються на волевиявленні суб'єктів правовідносин, з'єднаних із соціальною волею;
- 4) наголошує на підставах виникнення спадкових правовідносин, котрими є лише юридичні факти, що передбачені законом;

5) ураховує положення, згідно з яким спадкові правовідносини підпорядковані загальним правилам, котрі повинні виконувати цивільно-правові відносини загалом, водночас, як засобу регулювання особливої групи цивільних відносин спадковим правовідносинам притаманні специфічні риси.

Саме тому, не звертаючи уваги на розмаїття понять спадкових правовідносин, котрі існують на даний момент в юридичній літературі ознаками спадкових прав виступають:

- перехід майнових прав і обов'язків померлого громадянина до його правонаступників;
- межі правонаступництва, зміст прав і обов'язків, котрі переходять у порядку правонаступництва, визначені в законі;
- порядок правонаступництва визначається законодавцем;
- правонаступника визначає правопопередник, у разі відсутності його волевиявлення – законодавець.

Тому не випадково, право спадкування тісно пов'язане саме з правом власності, так як спадкування дозволяє власнику втілити своє право щодо розпорядження майном, є одним із найпоширеніших засобів набуття права власності та слугує його охороні [65, с. 2].

Серйозних роздумів вимагає практика Верховного Суду України, котрий надає спадковим правовідносинам та їх змісту досить специфічного бачення. Так, у Постанові Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. зазначається, що спадкові права є майновим об'єктом цивільного права, оскільки вони надають спадкоємцям можливість успадкувати майно (прийняти спадщину), але право розпорядження нею виникає після оформлення успадкованого права власності у встановленому законом порядку [47].

Відтак, дослідження питання правової природи спадкових правовідносин дозволяє зробити висновок, що дана тема є дуже значущою у сфері спадкового права і потребує законодавчого удосконалень. Оскільки

спадкові правовідносини за своїм змістом є складними відносинами, ґрунтуються на диспозитивній основі, мають динамічний довготривалий характер, охороняються та захищаються державою, а у відповідний строк, зазначений у законі, можуть перевтілюватись у відносини права власності, котрий підтверджується нотаріальним актом – свідоцтвом про право на спадщину. Крім того, ці відносини можуть мати безспірний чи спірний характер, бути пов'язаними з одним чи декількома правопорядками, іншими ніж український, регулюватися джерелами іноземного права. Беззаперечно вони мають суб'єктний склад, установлений законом, здійснюються в нотаріальному процесі у порядку, в спосіб та в межах, зазначених процесуальними нормами, а в разі виникнення спору – захищаються в судовому порядку. Тому перспективи щодо подальшого розвитку цього питання вбачаються у розв'язанні питань, що стосуються шляхів удосконалення особливостей правової природи спадкових правовідносин.

1.3. Структурні елементи спадкових правовідносин

Спадкування є одним з найдавніших правових інститутів, який забезпечує реалізацію переходу права власності. З виникненням у суспільстві права власності людство створило умови для розвитку спадкового права, що, у свою чергу, викликало інтерес у законодавця до створення правових норм та належного правового регулювання спадкових відносин. Однією з гарантій стабільності віносин приватної власності є можливість визначити юридичну долю своїх майнових прав та обов'язків. Відтак, важливе значення для кожного суб'єкта права є також вирішення питання про участь у розподілі спадкового майна після смерті фізичної особи (спадкодавця). Тому, доцільним було б розкрити структурні елементи спадкових правовідносин, а саме надати пояснення елементів спадкових правовідносин, розкрити поняття: суб'єкт, об'єкт, зміст спадкових правовідносин [46, с. 449].

Значення спадкових правовідносин можна розглядати, як сумісність прав та обов'язків суб'єктів. Реалізація спадкового права є по суті реалізацією конституційних прав особи, щодо права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї власності, результатами своєю інтелектуальної, творчої діяльності.

До суб'єктів спадкових правовідношень відносять заповідача (спадкодавця), та спадкоємця. Заповідач має право у випадку своєї смерті шляхом вчинення заповіту розпоряджатися своєю власністю – спадщиною до складу якої законом віднесені усі права та обов'язки, котрі належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини та не припинилися внаслідок його смерті. Заповіт за ЦК України має право скласти фізична особа з повною цивільною дієздатністю на момент складання заповіту, а не до чи після вчинення цього діяння. Згідно з ч. 1 ст. 34 ЦК України повну цивільну дієздатність набуває та фізична особа, яка досягла повноліття (вісімнадцяти років). Заповідач має право призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин; заповідач має право на визначення обсягу спадщини, котре має спадкуватися за заповітом, на заповідальний відказ, на покладення на спадкоємця інших обов'язків, а також право на скасування заповіту тощо .

Саме тому розгляд суб'єктів спадкового права без надання рекомендацій спадкоємця, був би не доцільним. Так відповідно до ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, котрі є живими на час відкриття спадщини, а також особи, котрі були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин. Відповідно до ст. 2 ЦК України такими учасниками є також держава, територіальна громада.

Суб'єктами відносин спадкування можуть бути спадкоємці, хоча спадкове право визначає правовий статус й інших суб'єктів: кредиторів та боржників спадщини, відказоодержувачів, виконавця заповіту тощо. Відповідно з нормою ст. 1222 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом і за законом, то можна виділити два види суб'єктів спадкування:

- 1) спадкодавці за законом;
- 2) спадкодавці за заповітом.

Поняття «спадкоємець» котре використовується у спадковому законодавстві, використовується в таких сенсах:

1) суб'єкт, який безпосередньо закликається до спадкування за заповітом або законом має право прийняти спадщину або не прийняти її (частини 1, 3 ст. 1268, ч. 1 ст. 1269 ЦК України);

2) суб'єкт, право спадкування якого залежить від певних обставин, передусім від неприйняття спадщини іншими спадкоємцями (спадкоємець за законом наступних черг за наявності спадкоємців попередніх черг, спадкоємець за правом представлення, підпризначений спадкоємець);

3) суб'єкт, який реалізував належне йому право на спадкування, тобто прийняв спадщину (статті 1278–1282 ЦК України).

Суб'єктивний склад показує правовий статус учасників правовідношення, тому без його розкриття буде неможливо розкриття правового статусу правовідносин, та елементів правового статусу взагалі. Таким чином, до осіб котрі є суб'єктами спадкових правовідношень належать як спадкоємці, тобто особи які за заповітом мають право прийняти, чи відмовитися від спадщини, так і спадкодавець, так як без такого суб'єкта та відповідної події (смерті або визнання його судом померлим) не може виникнути спадкові правовідношення. Також розглядаються і інші особи, котрі за законом чи розпорядженням спадкодавця приймають участь в утриманні чи збереженні спадкового майна. Це такі учасники як нотаріус, виконавець заповіту, кредитори

боржники спадкодавця, котрі мають право захищати права та інтереси спадкоємців та спадкодавця.

Об'єктом спадкового наступництва згідно ЦК України є спадщина (спадкове майно, спадкова маса), тобто уся сукупність прав та обов'язків спадкодавця, в яких він перебував на момент своєї смерті, за умови, що вони за своєю природою не є віддільними від особи їх носія і здатні перейти до інших осіб.

До об'єктів, котрі мають майновий характер, безпосередньо належать: садиби, жилі будинки, квартири, дачі, садові будинки, предмети домашнього господарства, предмети особистого користування, земельні ділянки, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові суми, цінні папери, пайовий внесок члена житлово-, дачно-, гаражно-будівельного кооперативу, садівничого товариства, а також інше майно споживчого й виробничого призначення [65, с. 14–16]. Але розглядаючи спадщину, також слід звернути увагу щодо об'єктів немайнового характеру, належать певні зобов'язання спадкодавця. Наприклад, можна розглянути виплату боргу, якщо спадкодавець мав борг перед кредиторами, в такому випадку право вимагати від них повернення боргу переходить до спадкоємців. Таким чином, до об'єктів немайнового характеру належить права в галузі інтелектуальної власності.

Ст. 423 ЦК України наводить перелік особистих немайнових прав інтелектуальної власності:

- 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом. Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У випадках, визначених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності [78]. Але не усі права та обов'язки немайнового характеру входять до складу спадкової маси, Права та обов'язки, нерозривно пов'язані з особистістю спадкодавця, не входять до складу спадкоємної маси.

Згідно ст. 1219 ЦК України, права та обов'язки особи, котрі не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника.

У разі прийняття спадщини спадкоємцям слід пам'ятати про те, що вся спадкоємна маса повинна бути прийнята у повному обсязі, якщо інше не встановлено волею спадкодавця у заповіті. Це означає, що не можна прийняти лише права спадкодавця і не приймати обов'язки. Це саме стосується й прав на майно. Не може бути прийнята, наприклад, тільки квартира і не прийняте інше майно. Спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину.

До складу спадщини входять всі права та обов'язки, котрі належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і котрі не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК України). Але якщо спадкоємець відмовляється від спадщини, то тим самим припиняє спадкові правовідносини, тому що спадкові правовідносини виникають лише з наявністю по перше вільного волевиявлення суб'єктів, по – друге надавши взаємну згоду на виникнення, зміни, та припинення. А так як спадкоємець не надає згоду на прийняття спадщини, тим самим не починає існування спадкових відношень. Але спадкові правовідносини мають місто на існування, тому що в такому разі спадкова маса, вся переходить до держави як до необхідного силу закону спадкоємця. А якщо наявні спадкові правовідносини, то зберігається і елементний склад правовідносин [76, с. 16].

Отже, можна зробити висновок, що саме спадкові правовідносини – це цивільно–правові відносини, котрі виникають на підставі норм підгалузі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця), та, як правило, волевиявлення його учасників, між якими встановлюється комплекс прав та обов'язків з приводу універсального спадкового правонаступництва в тих майнових та особистих немайнових правах та обов'язках, що не припиняються зі смертю спадкодавця, що в свою чергу утворюють собою зміст та структурні елементи даних правовідносин.

Притаманною особливістю спадкових правовідносин є наявність у їхньому складі особи, котра хоч безпосередньо і не бере участі у правовідносинах, оскільки останні виникають лише після її смерті, але воля якої значною мірою впливає на динаміку правовідносин – спадкодавця. Згода спадкодавця на виникнення правовідносин заключається в складанні ним заповіту, котрий може містити розпорядження стосовно належного йому майна так і стосовно позбавлення потенційних спадкоємців права спадкування, тобто спричиняти неможливість виникнення для них цих правовідносин.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН ЗА НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

2.1 Поняття спадщини, як об'єкта правовідносин із спадкування та узагальнені критерії встановлення складу спадщини

Прийняття спадщини є незмінно актуальною проблемою правозастосування у судовій та нотаріальній практиці України. Теоретичні питання цього інституту в українській юридичній літературі розглядаються вченими, які саме займаються дослідженнями в галузі спадкування. На сьогодні непоодинокими є пропозиції окремих суддів, апеляційних судів, вчених–теоретиків щодо внесення змін до норм книги шостої ЦК України, що регулюють прийняття спадщини. Це обґрунтовується необхідністю передбачити механізм для попередження численних звернень до суду з позовами про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Поняття спадщини в цивільному законодавстві визначається розкриттям норм книги шостої ЦК України «Спадкове право», що містить положення щодо поняття спадкування, складу спадщини, прийняття та відмови від спадщини тощо. Ст. 1218 ЦК України «Склад спадщини» встановлює, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, котрі належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини та не зупинялись внаслідок його смерті. Виходячи із змісту цієї статті, при визначенні критеріїв встановлення складу спадщини спадщину слід розглядати як певну єдність прав і обов'язків.

Під спадщиною, на думку В. К. Дронікова, слід розуміти певну частину цивільних прав і обов'язків померлого, котрі переходять до його спадкоємців як дещо ціле, єдине, як актив плюс пасив [29, с. 15]. Із схожих теоретичних позицій визначається визначення і склад спадщини вітчизняними вченими в сучасному спадковому праві України, так, І. В. Спасибо–Фатєєва та Ю. О. Заїка зазначають, що виходячи з того що

терміном «спадщина» охоплюються всі права та обов'язки, тобто їхній комплекс, спадщина становить собою єдине ціле [67, с. 13].

Таке поняття спадщини, є досить таки вдалим з теоретичної точки зору і має своє практичне значення. Про це свідчать норми спадкового законодавства, якими врегульовуються відносини щодо прийняття спадщини (ст. 1268 ЦК України), відносини із прирощення спадкових часток (ст. 1275 ЦК України), відповідальність спадкоємців по боргах спадкодавця (ст. 1282 ЦК України). Наприклад, положення ч. 2 ст. 1268 ЦК України, згідно з яким – не допускається прийняття спадщини під умовою чи із застереженнями, з точки зору розуміння спадщини як єдності прав і обов'язків, отримує в правовій доктрині, в судовій і нотаріальній практиці тлумачення, згідно з яким: а) спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв її в цілому; б) спадкоємець не вправі прийняти частину спадщини, а від іншої частини відмовитись.

Майже загально визнаним теоретичним прийомом встановлення складу спадщини, який ґрунтується на нормах ЦК України, є визначення активу і пасиву спадщини. Як зазначає Спасибо–Фатєєва, що зазвичай говорять про спадковий актив та спадковий пасив як складові спадщини. Спадковий актив становлять права, а спадковий пасив – відповідно, обов'язки спадкодавця [67, с. 14].

Вчені цивілісти, котрі вважають, що спадщина являє собою сукупність прав і обов'язків спадкодавця, уточнюють це, здійснюючи вказівку на те, які саме права і обов'язки входять до її складу, або вказують на винятки із загального кола [29, с. 11–15; 10, с. 70–93; 31, с. 48– 77; 70, с. 10–23]. Так само, ст. 1219 ЦК України встановлюються права та обов'язки особи, які не входять до складу спадщини.

Звчасвим в юридичній літературі (в наукових працях) із спадкового права являється встановлення критеріїв складу спадщини, за котрими можна визначити: входить те чи інше право або обов'язок до складу спадщини.

Так, Б. С. Антимонов та К. А. Граве, вказуючи, що спадщина – це об'єкт спадкового правонаступництва, зазначають, що в основному спадщина – це майно, тобто майнові права і обов'язки спадкодавця, які не припиняються з його смертю, а переходять до спадкоємців на підставі норм спадкового права. Однак, за своїм складом і обсягом спадщина не цілком збігається з майном спадкодавця на момент його смерті і тим більше не збігається з сукупністю всіх прав і обов'язків спадкодавця [10, с. 70]. Але, надалі автори щодо визначення конкретних прав і обов'язків, котрі складають спадщину, використовують характеристики, згідно з якими ті чи інші права і обов'язки не входять до складу спадщини.

У літературі сучасного періоду такий підхід також використовується. Так, В. Ю. Чуйкова зазначає, що щодо складу спадщини потрібно враховувати таке.

По–перше, до спадщини входять лише ті права та обов'язки, носієм яких за життя був сам спадкодавець. Права та обов'язки, котрі виникають зі смертю спадкодавця, базуються на інших підвалинах. Як приклад автор досить доречно наводить сплату страхової суми за договором особистого страхування на підставі ст. 1229 ЦК України. У даному випадку спадкового правонаступництва не відбувається, так як право на отримання страхової суми виникає лише внаслідок смерті спадкодавця .

По–друге, не всі права та обов'язки, котрі належали спадкодавцеві за життя, здатні переходити за своєю природою до інших осіб це чітко встановлюються ст. 1219 ЦК України.

По–третє, перехід у спадщину окремих прав та обов'язків, котрі належали спадкодавцеві за життя та спроможні переходити у спадщину, можуть бути виключені та обмежені на підставі прямої вказівки закону (ст. 1227 ЦК України).

По–четверте, у спадщину можуть переходити права і обов'язки не тільки з майновим, а й з немайновим змістом, як це має місце при успадкуванні голосуючих акцій в акціонерному товаристві, коли до

спадкоємців переходить не тільки право одержання дивідендів, а й право на участь в управлінні справами акціонерного товариства.

По-п'яте, у випадках, прямо передбачених законом, у спадщину можуть переходити охоронювані законом інтереси. Наприклад, право приватизувати житло, якщо процедуру приватизації почав спадкодавець [80, с. 5].

Відтак, права та обов'язки спадкодавця, котрі входять до складу спадщини, можуть мати немайновий та майновий характер. Як зазначається, до складу спадщини переважно входять різноманітні майнові права та обов'язки спадкодавця: право приватної власності на різні речі, заставне право, емфітевзис, суперфіцій, право на отримання авторського гонорару, право вимоги, що впливає з договірною зобов'язання; обов'язки набувача за договором довічного утримання, обов'язки з виплати боргів, повернення безпідставно набутого майна тощо [38, с. 841]. Таким чином, перелічуються майнові права, які мають цивільно-правовий характер. Доречним було б зазначити, що звертає увагу на себе та обставина, що в ст. 1218 ЦК України, як і в ст. 1216 ЦК України, не зазначається виключний перехід в порядку спадкування цивільних прав та обов'язків. Таким чином права та обов'язки входять до складу спадщини незалежно від їх галузевої належності, за умови, що вони не зупиняються внаслідок смерті спадкодавця. Як приклад можна навести п. 3 ч. 1 ст. 37 Закону України «Про виконавче провадження» [48], відповідно до якого у разі смерті або оголошення померлим стягувача або боржника сторони виконавчого провадження, виконавче провадження підлягає закінченню тільки у випадках, якщо виконання обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва. За інших випадків правонаступництво, в тому числі і в порядку спадкування, може бути умісним [38, с. 772].

Також безпосереднім прикладом може стати рішення Шевченківського районного суду міста Києва, за котрим позивачка

звернулась до суду з позовом до Закритого акціонерного товариства «АІСЕ Україна», в якому просить визнати за нею право власності на належні Особі 2 внески в сумі 8 278, 24 грн. та стягнути на її користь суму внесків, посилаючись на те, що 25.12.2002 р. між відповідачем та її сином Особа 2, було укладено Угоду № 47818 в рамках системи продажу автомобілів «Автоплан». Її син Особа 2 помер. Вона являється його єдиною спадкоємицею за законом. Рішенням суду позовні вимоги задоволені повністю [56].

У зобов'язальних правовідносинах можливість спадкового правонаступництва визначається відповідно до правил встановлених ст.608 ЦК України «Припинення зобов'язання смертю фізичної особи». В ч.1ст. 608 ЦК України встановлено, що зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. Тобто їх виконання не може бути покладене на спадкоємця. Зобов'язання, виконання яких не може бути покладене на спадкоємця, можуть встановлюватись безпосередньо цивільно–правовими нормами, наприклад, договір позички припиняється у разі смерті фізичної особи, якій річ було передано у користування (ст. 835 ЦК України). Статтею 608 ЦК України встановлюється загальне правило, яке конкретизується щодо окремих видів зобов'язань. У випадках, які прямо не встановлені законодавством, обов'язок може припинятися смертю боржника, якщо виконання зобов'язання вимагає спеціальної кваліфікації чи особливого правового статусу (наприклад, спадкодавець – суб'єкт підприємницької діяльності), що належали боржнику [38, с. 492].

Права кредитора у зобов'язанні спадкуються за умови, що вони не кваліфікуються як такі, що нерозривно пов'язані із особою кредитора. Як зазначається в коментарі до ст. 608 ЦК України, це те саме формулювання, яке вживається в ст. 515 ЦК України «зобов'язання, в яких заміна кредитора не допускається». Порівняння цих двох статей дає підставу акцентувати увагу на тому, що зобов'язання повинне бути пов'язаним

якраз з особою кредитора, а не з його діяльністю [38, с. 493]. Але спадкоємці кредитора – суб'єкта підприємницької діяльності мають право відмовитись від виконання обов'язків кредитора спадкодавця, що були пов'язані саме із підприємницькою діяльністю останнього. Стаття 608 ЦК України може застосовуватись за аналогією і до інших видів правовідносин.

На відміну від загальних правил, які містяться в ст. 1218 ЦК України, ст. 1219 ЦК України встановлюється перелік прав та обов'язків, які не входять до складу спадщини. Зазначається, що до складу спадщини не входять права та обов'язки, які нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) право на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 ЦК України.

Тому, попередньо проаналізувавши норми чинного українського цивільного законодавства щодо складу спадщини можуть бути виділені певні узагальнюючі критерії, котрі дають змогу здійснити його характеристику:

- 1) за загальним правилом, до складу спадщини можуть входити лише цивільні права і обов'язки спадкодавця, ті, що мають публічно-правовий характер, входять до складу спадщини лише у випадках, прямо зазначених у законі;

2) не переходять в порядку спадкування права і обов'язки спадкодавця в адміністративних, державно–правових, трудових і інших правовідносинах, якщо вони не набули цивільно–правового характеру;

3) в порядку спадкування може переходити право на захист деяких видів особистих немайнових прав у випадках, прямо передбачених законодавством;

4) особисті немайнові права і обов'язки спадкодавця, котрі переходять в порядку спадкування, прямо визначені законодавством;

5) необхідною умовою для переходу в порядку спадкування являється законність виникнення прав та обов'язків, які можуть входити до складу спадщини;

6) нормативною передумовою визначення прав і обов'язків, які входять до складу спадщини, є норми спадкового права.

Отже, враховуючи вищезазначене можемо зробити наступний висновок, що проблема складу спадщини, безумовно, тісно пов'язана із визначенням поняття спадщини: склад спадщини може бути встановлений лише на підставі поняття спадщини, але, разом з тим, встановлення складу спадщини відбувається засобом визначення конкретних прав та обов'язків, котрі переходять у порядку спадкування. Розвиток цивільно–правових відносин передбачає появу нових прав і обов'язків, які можуть входити до складу спадщини. Визначення їх безпосередньо в законодавстві відбувається не завжди, тому потрібно віднайти критерії, за котрими відбувається встановлення складу спадщини.

2.2. Спадковий договір в українському цивільному праві: теорія і практика

Знання про спадковий договір дійшли до нас ще з часів римського права, але і на сьогоднішній день це питання є одним з хвилюючих та цікавим, як для теоретичного вивчення, так і для його вивчення та розробки з практичної сторони. Спадковий договір отримав своє визнання

з часів рецепції римського права у європейській правовій системі. Проте, римське приватне право визнавало лише два види спадкування: за законом та за заповітом. Спадкового договору римське право не допускало, воно оголошувало недійсним будь-які договори, що обмежували волю заповідача. Але, у той же час, у римському праві допускались дарування на випадок смерті, як особливий вид договору [13].

Спадковий договір з такою назвою був відомий та застосовувався на території України ще задовго до того, як він отримав своє законодавче закріплення у сьогоденному розумінні. Поняття спадкового договору почало розповсюджуватись з 1811 року, коли почалося поширення дії положень Цивільного кодексу Австрії на території західноукраїнських земель, що були на той час у складі Австрійської монархії. Згідно з законодавством, яке діяло у той час, спадковий договір вважався однією з підстав спадкування, поряд із спадкуванням за законом та за заповітом, та вважався чинним лише за умови його укладення між подружжям. Проте, сучасне розуміння та правове регулювання спадкового договору кардинально відрізняється від того, яке було за часів перебування західноукраїнських земель у складі Австрійської монархії.

Згідно зі статтею 1302 ЦК України, за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача [23].

Спадковий договір має як основну, так і додаткову мету. Основною метою спадкового договору є визначення юридичної долі належного відчужуваного майна на випадок смерті власника. Додаткову ж мету становить зустрічне надання у вигляді певних визначених дій майнового чи немайнового характеру, які мають бути вчинені набувачем [40, с. 157].

Виходячи з цього, можна сказати, що спадковий договір є:

по–перше, консенсуальним, оскільки він вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами за умови дотримання визначеної законодавством форми;

по–друге, відплатним, тому що на кожну із сторін договору покладається обов’язок здійснити зустрічне майнове надання;

по–третє, двостороннім, оскільки цей договір являє собою погоджену дію двох осіб, але над даною ознакою в юридичній літературі ще й досі тривають дискусії щодо питання належності спадкового договору до одностороннього чи двостороннього договору [41, с. 205].

Автори науково–практичного коментаря до ЦК України вважають спадковий договір одностороннім, оскільки обов’язки має лише одна сторона – набувач [38, с. 965].

Але проаналізувавши праці інших вітчизняних науковців можна цілком погодитись з думкою В. С. Васильченко [15, с. 137] та В. Ю. Чуйковою [80, с. 5], котрі вважають спадковий договір двостороннім договором, оскільки правами та обов’язками наділяються обидві сторони. Так, набувач, з одного боку, набуває право власності на майно відчужувача, має право вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача, а з іншого – зобов’язаний належним чином виконувати відповідно до умов договору розпорядження контрагента. Відчужувач має право робити певні розпорядження контрагенту, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового чи немайнового характеру, призначити особу, яка здійснюватиме контроль за виконанням спадковий договір після його смерті, та вимагати розірвання договору в разі невиконання набувачем його розпоряджень. У той самий час, на нього покладається обов’язок не відчужувати майно, визначене спадковий договір. Саме на підставі ознаки двосторонності спадковий договір не можна скасувати або змінити в односторонньому порядку за життя відчужувача, як це має місце при заповіті.

Учасниками спадкового договору є набувач та відчужувач. Набувачем у цьому договорі може бути фізична або юридична особа. Відчужувачем може бути як одна, так і кілька фізичних осіб – подружжя, один із подружжя або інша особа [74, с. 790].

У спадковому договорі на набувача може бути покладено обов'язок вчинити будь-які певні дії майнового та немайнового характеру, окрім тих, які принижують честь та гідність набувача або обмежують його цивільну правоздатність. Відчужувач може зобов'язати набувача періодично сплачувати йому певну суму грошей, сплачувати вартість комунальних послуг, обробляти земельну ділянку, поховати його за певним обрядом або у певному місці та ін. Проте, відчужувач не може зобов'язати набувача одружитись з певною особою, навчатись у певному навчальному закладі або жити у певному визначеному місці [62, с. 413].

У разі складання спадкового договору за участі подружжя, предметом такого договору може бути майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також те майно, яке є особистою власністю одного з подружжя.

У спадковому договорі може бути встановлено, що у разі смерті одного з членів подружжя спадщина переходить до другого, а у разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Згідно з ЦК України, спадковий договір укладається у письмовій формі, має бути нотаріально посвідчений та підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі – електронній базі даних, яка містить відомості, зокрема, і про посвідчені спадкові договори. У разі недодержання цих вимог договір вважається недійсним.

Також, ЦК України встановлює певні гарантії для учасників спадкового договору, щодо додержання їх прав та законних інтересів. Так, для того, щоб майно, яке є предметом спадкового договору не перейшло до третіх осіб, нотаріус одночасно з посвідченням цього договору накладає на зазначене майно заборону відчуження, про що вносяться відомості до

Єдиного державного реєстру заборони відчуження об'єктів нерухомого майна. Зняття цієї заборони відбувається вже після смерті відчужувача на підставі свідоцтва про смерть [57].

Заповіт, який був складений відчужувачем щодо майна, яке є предметом спадкового договору, визнається нікчемним незалежно від часу його складання. Якщо у цьому заповіті містяться розпорядження щодо майна відчужувача, яке не є предметом спадкового договору, то нікчемною визнається лише та частина, у якій йдеться про розпорядження майном, вказаним у спадковому договорі.

Спадковий договір може бути розірвано, як на вимогу відчужувача, так і на вимогу набувача. Так, на вимогу відчужувача, цей договір може бути розірвано через невиконання набувачем його розпоряджень. На вимогу набувача такий договір може бути розірвано через неможливість виконання ним розпоряджень відчужувача [62, с. 415].

Також, сторони можуть розірвати спадковий договір за двосторонньою домовленістю. Це оформлюється додатковою угодою, яка підлягає нотаріальному посвідченню.

У випадку смерті набувача спадковий договір вважається припиненим. У цьому разі, спадкоємці набувача можуть вимагати від відчужувача відшкодування певних витрат, яких вони зазнали при виконанні спадкового договору в тій частині зобов'язань, які були виконані набувачем до його смерті. Якщо в умовах спадкового договору йшлося про те, що набувач має виконати певні дії після смерті відчужувача, то у разі смерті набувача, якщо він не встиг виконати вищезазначені дії в повному обсязі, то обов'язок виконати ці дії переходить до спадкоємців набувача. Набувач може бути зобов'язаний вчинити певні дії, як до смерті відчужувача, так і після моменту його смерті, тому ця умова має бути чітко визначена у спадковому договорі. Відчужувач може призначити особу, яка після його смерті буде контролювати виконання умов спадкового договору [38, с. 415].

У разі, якщо відчужувач не призначив таку особу, контроль за виконанням цих умов буде виконувати нотаріус за місцем відкриття спадщини. Але, оскільки за таких обставин не виникає спадкових відносин та не може йти мова про місце відкриття спадщини, то доцільніше було б передбачити покладення зазначених вище обов'язків на того нотаріуса, який посвідчив спадковий договір, а не на нотаріуса за місцем останнього постійного проживання відчужувача.

Одним з проблемних питань при цьому є те, що законодавчо не визначено механізм здійснення нотаріусом такого контролю, тому що йдеться про покладення на нього нової, зовсім не нотаріальної функції. І тут виникає ряд запитань, серед таких такі, як: чи буде оплачуватись нотаріусу здійснення такого виду контролю, і якщо так, то ким саме; якими є межі здійснення нотаріусом такого контролю, враховуючи те, щодо набувача вже перейшло право власності на майно за спадковим договором. Взагалі, з огляду на специфіку нотаріальної діяльності, тут може йти мова лише про спостереження нотаріусом за виконанням набувачем умов, які містяться у спадковому договорі чи їх невиконанням. Це спостереження може здійснюватися, наприклад, через присутність нотаріуса на похованні відчужувача, через виїзд на кладовище для перевірки наявності намогильної споруди, яка мала бути встановлена на могилі відчужувача згідно з умовами спадкового договору [39, с. 399].

Проте варто зазначити, що в умовах, які існують на сьогоднішній день, контроль за виконанням спадкового договору не є ефективним способом забезпечення виконання набувачем своїх обов'язків. Тому що ані призначена відчужувачем особа, ані нотаріус не мають право обмежувати правомочності набувача – власника того майна, яке було предметом спадкового договору. Тому, доцільно було б передбачити на законодавчому рівні положення про те, що набувач при зверненні до нотаріуса з метою зняття заборони відчуження після смерті відчужувача мав би надавати документи або будь-які інші певні докази виконання своїх

обов'язків за спадковим договором, а нотаріус у свою чергу був би уповноважений вимагати від набувача такого роду докази. Також, доцільно було б законодавчо зазначити, що у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, нотаріус мав би право відмовити набувачу у вчиненні зняття заборони відчуження. Тому що, здається, що лише з прийняттям такого роду мір можливо буде забезпечити належне виконання набувачем своїх обов'язків за спадковим договором після смерті відчужувача.

Невирішеним також залишається питання виникнення ризиків випадкової загибелі або пошкодження майна, що набувається у власність набувачем відповідно до спадкового договору. За загальним правилом, встановленим ст. 323 ЦК, ризики, пов'язані з річчю, несе власник. Отже, набувач за цим договором має бути максимально захищений в контексті ризиків, а саме: момент виникнення права власності у набувача має співпадати з моментом фактичного початку володіння цим майном, отриманим за даним договором. Вказане положення бажано було б закріпити на рівні ЦК України. Крім того, необхідно захистити інтереси набувача на випадок загибелі майна після смерті відчужувача, але до фактичного початку володіння таким майном. Одним із способів такого захисту може бути страхування.

Незважаючи на те, що у ч. 3 ст. 1307 ЦК України йдеться про контроль за виконання спадкового договору навіть після смерті відчужувача, у ній не згадується про можливість застосування будь-яких санкцій. Набувач, отримавши право власності на майно, може безперешкодно його продати й далі не виконувати обов'язки, встановлені у договорі. Навіть у разі встановлення в законодавстві грошових санкцій до набувача чи обов'язку повернення майна, якщо воно не було продане, постає питання: який суб'єкт уповноважений отримати такі кошти чи майно, адже відчужувача вже немає в живих. Ймовірно, слід передбачити у ЦК України, що в таких випадках все отримане майно має бути передане у

власність територіальної громади, якщо немає спадкоємців за законом [41, с. 201–206].

Існують також інші невирішені проблеми, пов'язані з функціонуванням інституту спадкового договору в українському цивільному законодавстві, що потребують проведення окремих досліджень, адже застосування спадкового договору викликає наразі чимало труднощів, котрі обумовлені недостатньою законодавчою регламентацією даного виду інституту.

Виходячи з цього, можна зробити висновки, що дослідження спадкового договору, як досить нового правового інституту, дає змогу зрозуміти, що ця категорія є значущою у цивільному праві нашої країни, проте вона потребує законодавчого вдосконалення та глибокої теоретичної розробки. Потрібно більш детально визначити основні положення, права та обов'язки сторін, істотні умови цього виду договору, питання здійснення контролю за виконанням набувачем своїх обов'язків за спадковим договором.

2.3. Порядок спадкування за законом та за заповітом

На сьогоднішній день важливим для всіх є обговорення проблем, що стосуються формування спадкових правовідносин в Україні, а також запровадження реформ здатних забезпечити демократію та верховенство права в країні, особливо гостро та актуально дане питання набуло свого змісту через розв'язання збройного конфлікту на сході нашої держави. Саме спадкування є одним із найбільш важливих питань у юриспруденції і залишається в центрі уваги суспільства, держави та і взагалі кожного громадянина. Адже рано чи пізно з цією проблемою стикаються більшість людей тому що фактично кожна людина за життя стає спадкоємцем і в подальшому має стати спадкодавцем після своєї смерті.

Так як спадкове право України базується на поєднанні двох основоположних принципів: охорони інтересів сім'ї та свободи заповіту,

це і є підставою виникнення спадкового правонаступництва за заповітом або законом.

Спадкування, як найдавніший інститут права був і є актуальним з позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини.

Питанням спадкування присвячується книга шоста Цивільного кодексу України, що містить чимало новел. За загальним правилом, спадкування – це перехід прав і обов’язків від фізичної особи, яка померла, до її спадкоємців, воно забезпечує правонаступництво цивільних прав і обов’язків після смерті їх носія [76, с.434].

Цивільний кодекс втілює ідею якнайбільшого охоплення числа спадкоємців, в основі якої лежить принцип непорушності права приватної власності. Безумовною перевагою Кодексу називають розширення кола спадкоємців за законом з двох до п’яти черг. При цьому суб’єктний склад першої та другої черг спадкоємців за законом, порівняно з попередньою редакцією ЦК України, залишено без змін.

Так, у першу чергу право на спадкування мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки; у другу чергу право на спадкування мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері; у третю чергу право на спадкування за законом одержали рідні дядько та тітка спадкодавця.

Слід звернути увагу, що зарахування осіб до числа спадкоємців за законом здійснюється не лише за ознакою шлюбних чи родинних зв’язків, а й за ознакою членства в сім’ї. Зокрема, до четвертої черги спадкоємців входять особи, які є членами сім’ї спадкодавця за умови, що вони проживали з ним не менше 5 років. І, насамкінець, право спадкувати у складі п’ятої черги спадкоємців одержують інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно та утриманці спадкодавця, які не були членами його сім’ї [78].

Положення про заповіт в Цивільному кодексі України посідають перше місце. Це пояснюється тим, що право на спадкування виникає спершу у осіб, визначених у заповіті. На це імперативно вказує стаття 1223 Цивільного кодексу України. Лише за відсутності заповіту, визнання його недійсним або відмови від спадщини спадкоємців за заповітом право спадкувати одержують спадкоємці за законом [65, с.33].а

Заповіт стає свого роду «юридично оформленою волею спадкодавця» після його смерті. За статтею 1233 ЦК, яка вперше дає визначення заповіту, заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Принцип свободи заповіту як один із головних в сучасній цивілістиці полягає у праві заповідача заповісти своє майно на власний розсуд, у праві змінити або скасувати свій заповіт в будь-який час.

Заповідач самостійно визначає обсяг того, що передається в спадок, він може охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті, які можуть йому належати у майбутньому, заповідати все майно або його частину.

Він вправі призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Аналогічним чином, він може позбавити права на спадкування будь-кого із спадкоємців без зазначення на це причин.

Однак це не стосується осіб, які користуються правом на обов'язкову частку в спадщині, яке гарантується їм законом і не залежить від «доброї волі» заповідача [64, с.30].

Правило про обов'язкову частку в спадщині, закріплене в статті 1241 ЦК України, є одним із необхідних обмежень свободи заповіту. Норма цієї статті гарантує неповнолітнім, повнолітнім непрацездатним дітям спадкодавця, непрацездатній вдові (вдівцю) та непрацездатним батькам

успадкування, незалежно від змісту заповіту, половини частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом.

Також законодавець надає можливість складання заповіту лише особам, які мають повну цивільну дієздатність, тобто досягти вісімнадцяти років, тим самим позбавивши можливості осіб, які набули цивільну дієздатність, але не відповідають віковому критерію, права на складання заповіту [66, с.61].

Досить повчальною є постанова Верховного Суду про правильність формулювання позовних вимог і оцінку останньої волі померлого. ЦК України, зокрема глава 85, не передбачає скасування заповіту судом. Заповіт є одностороннім правочином, а будь-який правочин, наприклад договір, не може бути скасований судом. Правочин може бути визнаний судом недійсним, нікчемним, удаваним, фіктивним, тощо, правочин може бути розірвано чи укладено судом, проте суд не має права скасовувати правочин. Відповідно до статті 1254 ЦК України скасувати заповіт має право лише заповідач. За позовом заінтересованої особи згідно ст. 1257 ЦК України суд може визнати заповіт недійсним чи частково недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідає його волі.

Цікаво, що така начебто очевидна річ, не стала на заваді судам першої та апеляційної інстанції задовольнити позов про скасування заповіту. Верховний Суд скасував ці рішення та відмовив у задоволенні такої позовної вимоги.

Справа також цікава тим, що Верховний Суд на підставі ст. 174 ЦПК України не прийняв заяву представника одного із відповідачів про визнання позову, оскільки така його дія суперечила інтересам малолітньої особи, яку він представляв.

Ще одним доказом прогалин в законодавстві слугує наступний приклад – незвернення спадкоємця за оформленням спадкових прав на належну йому земельну частку (пай) після смерті спадкодавця не є

підставою для визнання спадщини відумерлою та передачі її територіальній громаді.

Рішенням районного суду позовну заяву прокурора району в інтересах територіальної громади сільської ради, задоволено, – визнано спадщину, яка відкрилась після смерті особи, а саме право на земельну частку (пай) вартістю 22484,4 грн. відумерлою та передано її територіальній громаді цієї сільської ради.

Таке судове рішення мотивоване тим, що оскільки після смерті спадкодавця за оформленням спадкових прав на належну йому земельну частку (пай) спадкоємці не звертались, то відповідно до норми ст. 1277 ЦК України є підстави визнати спадщину відумерлою та передати її територіальній громаді.

Судом апеляційної інстанції зазначене рішення скасоване, з чим погодився і Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду. Відмовляючи у задоволенні позови, суд, зокрема, зазначив, що судом першої інстанції не перевірено наявність у померлого спадкоємців, не вирішено питання про залучення їх та усіх заінтересованих осіб до участі у справі при тому, що апеляційний суд позбавлений процесуальної можливості залучати таких осіб до участі в справі.

Верховний Суд погодився з висновком про те, що син померлого, проживаючи разом із останнім станом на час його смерті, фактично прийняв спадщину та вступив в управління спадковим майном. Повідомлення ж державного нотаріуса на запит прокурора про відсутність в реєстрі спадкових справ оформлення на земельну частку (пай), не дає підстав для висновку про відсутність спадкоємців після його смерті.

Адже відповідно до з положень статей 526 та 549 ЦК УРСР, що були чинними на той час, діями, які свідчать про прийняття спадщини, є фактичний вступ заявника в управління чи володіння спадковим майном у межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини або подання ним

протягом цього строку до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття.

Той факт, що родинні відносини між сином та батьком були встановлені рішенням суду тільки через 18 років з моменту відкриття спадщини, та тривала несплата спадкоємцем земельного податку, на рішення судів не вплинули.

Буде доречним нагадати, що відповідно вимог ст. 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, він не заявив про відмову від неї.

А з Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24–753/0/4–13 випливає, що встановлення факту постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини буде необхідним, якщо спадкові правовідносини виникли після набрання чинності ЦК України, тобто після 1 січня 2004 року. Якщо ж спадщина відкрилась до набрання чинності ЦК України, судам слід враховувати, що ст. 549 ЦК УРСР було визначено перелік дій, які свідчать про прийняття спадщини – фактичний вступ у володіння та управління спадковим майном [68].

Цивільне законодавство вперше вводить норму про посвідчення заповіту при свідках. Участь свідків в процесі складання заповіту зумовлена необхідністю підтвердити фізичний стан заповідача в момент виявлення волі, відсутність примусу з боку третіх осіб тощо. Тому основними критеріями, що ставляться до особи свідків, є відсутність зацікавленості, безсторонність свідка та його фізіологічні можливості виконувати цю функцію. Свідками можуть бути будь-які особи з повною цивільною дієздатністю, за винятком нотаріуса або іншої посадової, службової особи, яка посвідчує заповіт; спадкоємців за заповітом; членів

сім'ї та близьких родичів спадкоємців за заповітом, а також осіб, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

Особливе місце займає заповіт подружжя. Механізм його дії полягає в тому, що частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті.

Зокрема, спільний заповіт не охоплює всього майна подружжя. Згідно зі статтею 1243 ЦК України подружжя може скласти спільний заповіт лише відносно майна, яке є їх спільною сумісною власністю, тобто такого, що придбане ними в період шлюбу. Але, зазвичай, подружжя володіє не лише спільним майном, а й майном, набутим в порядку дарування, спадкування, особистими коштами, на які поширюється режим роздільності майна.

Крім того, із змісту статті 1243 ЦК України випливає, що після смерті одного з подружжя, той з них, що залишився живим, не вправі розпорядитися майном, зазначеним у заповіті: нотаріус накладає заборону відчуження цього майна. Не володіючи достатньою мірою правосуб'єктності він не вправі змінити або скасувати такий заповіт. За цих умов про дотримання принципу свободи заповіту годі й говорити [78].

Законом допускається складання секретних заповітів, тобто тих, які посвідчуються нотаріусами, без ознайомлення з їх змістом. Процедура їх складання проста: особа, яка склала секретний заповіт, подає його нотаріусові в заклеєному та підписаному конверті. Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує.

Насправді в Україні нотаріус не посвідчує секретний заповіт, а посвідчує лише підпис особи на конверті, зі слів якої можна уявити, що там знаходиться заповіт. Це дає підстави погодитись з висновком Ю.О.Заїки про те, що секретний заповіт укладається у простій письмовій

формі, оскільки заповідач сам його складає і особисто підписує. Таким чином законодавець фактично легалізує просту письмову форму заповіту [31, с.215].

Запропонована статтею 1249 ЦК України процедура суто технічна та не має нічого спільного з нотаріальним процесом. Посвідчуючи правочин, згідно з вимогами статті 54 Закону України «Про нотаріат», нотаріус зобов'язаний перевірити його зміст на відповідність вимогам закону та з'ясувати дійсну волю заповідача.

Не секрет, що пересічний громадянин не має достатніх правових знань для кваліфікованого складання заповіту. Положення складеного документу можуть бути нечіткими та неузгодженими, викликати суперечки після відкриття спадщини. Насправді секретні заповіти наражаються на ризик залишитися нереалізованими. Зрештою, час покаже, наскільки цей вітчизняний варіант «традиційного англійського заповіту» приживеться на українських теренах.

Нове спадкове законодавство є здобутком кращого світового досвіду та національних традицій, воно дає можливість особі обрати для себе прийнятну форму розпорядження своїм майном на випадок смерті, забезпечити належний захист прав та законних інтересів усіх учасників спадкових правовідносин. На жаль, як свідчить практика існує й багато прогалин в даному питанні, які потрібно вирішувати на законодавчому рівні. Дану проблему можна з легкістю прослідкувати на прикладі рішень судів відповідної інстанції [68].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що інститут спадкування не є досконалим та потребує багатьох змін і доповнень для усунення його недоліків не лише в теоретичних аспектах, а й в практичних. Основними шляхами вирішення цих проблем є, передусім, удосконалення норм чинного законодавства і прийняття нових нормативно-правових актів, відповідно до яких можливо буде усунути деякі недоліки щодо врегулювання форми заповіту, права на складання

заповіту неповнолітніми, посвідчення секретного заповіту, тощо. Оскільки від цього залежить не лише реалізація волі заповідача, а й доля спадкоємця.

Тому беручи до уваги напрямок розвитку України і зважаючи на практику, що склалась на міжнародному рівні у сфері забезпечення спадкових прав громадян, можна стверджувати, що прийняті за останні три роки норми спадкового законодавства можна розглядати як прогресивні кроки в напрямі Європи. Однак деякі з них мають дискусійний характер. Водночас суспільні відносини, котрі мають місце в Україні, зокрема на території проведення антитерористичної операції, зумовлюють подальше оновлення спадкового законодавства, наприклад, щодо можливості складання заповітів у простій чи усній формі, саме для тих регіонів.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО–ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПАДКОВИХ ПРАВ В МІЖНАРОДНОМУ СПАДКОВОМУ ПРОЦЕСІ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДАНИХ НОРМ НА РІВНІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

3.1. Особливості правового регулювання спадкування за кордоном

Сфера впливу цивільного права на суспільні відносини постійно розширюється та якісно видозмінюється. На даному етапі досить часто відбуваються інтеграційні процеси, котрі вимагають комплексного регулювання певних відносин різноманітними правовими нормами. У даному аспекті спостерігається тісний взаємозв'язок, безпосередньо, міжнародного приватного права та національного цивільного процесуального права. З кожним роком все більше громадян України від'їздять за кордон з метою одруження, працевлаштування та постійного проживання. Деякі громадяни України змінюють громадянство, а деякі мають два чи навіть три громадянства. Відтак, найбільш відомим інструментом правового регулювання питань спадкування у міжнародному приватному праві є міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах. На сьогодні міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах залишаються чи не єдиним в Україні найбільш ефективним способом уніфікації норм у сфері спадкування, котрі допомагають усунути розбіжності як між матеріальними, так і між колізійними нормами держав у цій сфері.

Кількість багатосторонніх міжнародних договорів у сфері спадкування, на думку В. І. Кисіля, є порівняно невеликою, тим не менш найбільш дієвим механізмом міжнародного правового регулювання спадкових відносин на сьогодні являються двосторонні міжнародні договори [35, с. 167].

Міжнародні договори про правову допомогу відіграють важливу роль у врегулюванні питань спадкування, на це посиляється і судова практика. Так, відповідно до пункту 4 Постанови Пленуму Верховного

Суду України від 30.05.2018 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», вирішуючи спір щодо спадкування прав на майно, котре знаходиться за кордоном, або за участю іноземця, необхідно з'ясувати, чи існує договір про правову допомогу з цією країною і чи не передбачені в цьому договорі інші правила щодо спадкування, ніж в українському законодавстві. Але у разі розбіжностей застосовуються норми міжнародного договору [54].

Чинними для України двосторонніми міжнародними договорами про правову допомогу є договори близько з двадцятьма державами. За час незалежності Україна уклала двосторонні договори про правову допомогу в цивільних та сімейних справах із Китайською Народною Республікою (1992 р.), Литвою (1993 р.), Польщею (1993 р.), Грузією (1995 р.), Латвією (1995 р.), Молдовою (1995 р.), Естонією (1996 р.), Македонією (2000 р.), Румунією (2002 р.), Кіпром (2005 р.) та іншими державами. [24, с. 79–80].

З метою регулювання відносин спадкування у міжнародному приватному праві застосовними є як двосторонні, так і регіональні договори про правову допомогу у цивільних справах. Як ті міжнародні договори, які були укладені Україною як незалежною державою, так і міжнародні договори про правову допомогу, укладені за часів СРСР, правонаступницею яких Україна стала відповідно до ЗУ «Про правонаступництво України» (ст. 7).

Незважаючи на це, існують певні проблеми у використанні норм даних міжнародних договорів, так як є чимало договорів про правову допомогу, укладених між тими самими державами у різний період часу. У зв'язку із цим виникає чимало запитань, котрі потребують свого вирішення. Зокрема, якщо один міжнародний договір був прийнятий раніше, інший – пізніше та вони регулюють одні й ті самі питання по-різному, то норму якого міжнародного договору потрібно застосувати? Насамперед, потрібно звернути увагу на роз'яснення Міністерства закордонних справ України щодо чинності та порядку застосування на

території України міжнародних договорів. Але, виходячи з практики застосування норм таких договорів, можемо розглянути наступні способи:

– застосування норм міжнародних договорів про правову допомогу у спосіб взаємодоповнення (у разі наявності одних норм у міжнародних договорах про правову допомогу, прийнятих раніше, та інших норм, які їх доповнюють у міжнародних договорах про правову допомогу, прийнятих пізніше);

– застосування норм міжнародного договору про правову допомогу шляхом поєднання із застосуванням норм національного законодавства (у разі відсутності спеціальних норм у міжнародних договорах про правову допомогу);

– використання норм міжнародного договору про правову допомогу, який був прийнятий пізніше (у разі різних підходів щодо регулювання одних і тих же питань);

– застосування норм міжнародного договору про правову допомогу, який був прийнятий раніше.

Міжнародні договори про правову допомогу, як правило, спадковим відносинам присвячують окремі розділи, у перших статтях яких закріплюється принцип рівності у спадкових відносинах. Так, наприклад, відповідно до ст. 36 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [26] громадяни однієї Договірної Сторони можуть набувати на території іншої Договірної Сторони право на майно й інші права, одержуючи спадщину за законом або розпорядженням у разі смерті на тих самих умовах і в такому ж обсязі, що і громадяни цієї Договірної Сторони. Громадяни однієї Договірної Сторони можуть робити розпорядження на випадок смерті стосовно майна, яке знаходиться на території іншої Договірної Сторони. Подібні норми містяться і в договорах про правову допомогу з Латвійською Республікою (ст. 35), Литовською Республікою (ст. 34) тощо. Отже, закріплений у міжнародних договорах про правову

допомогу принцип рівності означає, що у спадкових відносинах іноземці наділені таким же обсягом прав, як і власні громадяни.

Проте в окремих міжнародних договорах про правову допомогу передбачено застосування до спадкових відносин принципу «національного режиму» (наприклад, ст. 21 договору про правову допомогу з Кіпром та ін.). У зв'язку із цим варто звернути увагу на співвідношення «принципу рівності прав у спадкових відносинах» та «принципу національного режиму у спадкуванні».

На думку А. А. Рубанова, принцип національного режиму іноземців стосовно здатності мати спадкові права – це лише окремий прояв загального принципу [60, с. 36]. Зміст такого національного режиму іноземців у сфері спадкування має певні особливості й характеризується трьома елементами: принципом прирівнювання іноземців до місцевих громадян; окремими обмеженнями порівняно з місцевими громадянами; наявністю особливих прав, що не надаються місцевим громадянам [59, с.22].

Також можемо побити інший зміст принципу рівності спадкових прав в Договорі між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. Відтак, відповідно до ст. 37 цього договору громадяни однієї Договірної Сторони можуть набувати майно чи права на території другої Договірної Сторони шляхом успадкування за законом чи за заповітом на тих самих умовах і в тому ж обсязі, як і громадяни останньої, за винятком випадків, передбачених цим Договором. Громадяни однієї Договірної Сторони, складаючи заповіт, можуть розпоряджатися своїм майном, котре знаходиться на території другої Договірної Сторони, так само, як і громадяни останньої, за винятком випадків, зазначених цим Договором [28].

Таким чином, принцип рівності у сфері спадкування у міжнародних договорах розкривають по-різному, а саме:

– шляхом надання іноземцям таких самих прав у сфері спадкування, як і власним громадянам (відбувається зрівняння у спадковій правоздатності);

– шляхом надання іноземцям «національного режиму», в цьому разі їхня спадкова правоздатність буде визначатися виходячи з норм національного законодавства спадкодавця чи заповідача;

– шляхом встановлення в міжнародному договорі певних обмежень у сфері реалізації спадкової правоздатності, тобто закріплення винятків виходячи із загального принципу рівності у спадкових відносинах.

Беззаперечно, відносини у сфері спадкування регулюються міжнародними договорами про правову допомогу по-різному. Це стосується питань здатності скасовувати чи складати заповіт, форма та дійсність заповіту, визначення обов'язкової частки у спадщині. Грунтуючись на аналізі міжнародних договорів у сфері надання правової допомоги, можемо стверджувати, що одні міжнародні договори містять лише колізійні норми щодо форми заповіту, інші договори регулюють питання здатності складати заповіт, форми заповіту, його зміну та скасування.

Так, відповідно до ст. 39 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [26] здатність до складення або відміни заповіту, а також правові наслідки недоліків волевиявлення визначаються законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Спосіб складення або відміни заповіту визначається законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Але достатнім є дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений. Норми подібного змісту є також і в ст. 40 договору про правову допомогу з Чеською Республікою, ст. 35 договору про правову допомогу з КНДР, ст. 36

договору про правову допомогу із Соціалістичною Республікою В'єтнам, ст. 36 договору про правову допомогу з Республікою Македонія тощо. Усі ці договори передбачають щодо питань здатності до складення або зміни заповіту чи його скасування прив'язку до законодавства тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення, зміни або скасування заповіту. Так щодо способу складення або відміни заповіту передбачено альтернативну прив'язку, а саме застосовним може бути законодавство тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту, або дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території котрої заповіт був складений або відмінений.

Проте, в цих міжнародних договорах не враховано те, що між складанням, зміною та скасуванням заповіту існує часовий проміжок, протягом якого заповідач може втратити громадянство, змінити його або набути поряд із наявним ще одне громадянство, а це, як наслідок, може впливати на дійсність заповіту. Також певні проблеми можуть породжувати і ситуації, пов'язані із закріпленням різних колізійних прив'язок щодо форми та щодо змісту заповіту.

Дещо інший підхід щодо питань здатності до складення або зміни заповіту чи його скасування можемо спостерігати в Мінській конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах. Так, здатність особи до складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і його скасування визначаються по праву тієї країни, де заповідач мав місце проживання в момент складання акта. Однак заповіт або його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недотримання форми, якщо остання задовольняє вимогам права місця його складання [37].

Отже, основним колізійним критерієм у цьому разі буде відсилання до права тієї країни, де заповідач мав місце проживання в момент складання акта. Проте що колізійна прив'язка «право держави, де

заповідач мав місце проживання в момент складання акта» на практиці може породжувати певні проблеми, оскільки держави по-різному підходять до цього поняття і місце проживання можуть розглядати як тимчасове, так і постійне. У зв'язку із цим можуть виникати запитання, пов'язані з тестаментоздатністю та вадами волевиявлення. [8].

Чимало міжнародних договорів про правову допомогу закріплюють лише колізійні норми щодо форми заповіту, оминаючи питання здатності скласти заповіт, змінювати його чи скасовувати. Так, відповідно до ст. 38. договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах форма заповіту, порядок його скасування або зміни визначаються законодавством Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент складання заповіту чи його скасування або зміни. Проте достатньо, щоб було додержано законодавство Договірної Сторони, на території якої був складений заповіт [27]. Це положення застосовується і стосовно скасування або зміни заповіту. Подібною за змістом є ст. 32 Угоди між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах. Варто звернути увагу на те, що питання здатності скласти заповіт, змінювати його чи скасовувати держави залишають поза увагою, чим залишають за собою право регулювати його, виходячи з вимог національного законодавства громадянства чи постійного місця проживання на момент волевиявлення. За загальним правилом, питання пов'язані із дієздатністю фізичної особи, вирішуються в спосіб застосування колізійної прив'язки особистого закону фізичної особи. Проте оскільки заповіт – це односторонній правочин, то як субсидіарну прив'язку також застосовують право держави місця вчинення правочину.

Тому можемо зазначити, що проаналізовані міжнародні договори у сфері надання правової допомоги як основну колізійну прив'язку щодо здатності до складення, зміни чи скасування заповіту, а також щодо форми

заповіту закріпили обов'язкову колізійну прив'язку право держави громадянства заповідача, а колізійну прив'язку місця складення заповіту визначили як субсидіарну.

На думку В. Г. Галущенко, загалом видається, що намагання обмежити кількість колізійних прив'язок щодо форми заповіту має негативний характер і не виправдано теоретично, оскільки застосування широкої схеми таких прив'язок створює режим максимальної дійсності заповіту, що є найбільш сприятливим для заповідача. У цьому контексті видається доцільним як альтернативні в договорах використовувати прив'язки, запропоновані в Україні, – право місця складення заповіту, право країни громадянства, право звичайного місця перебування спадкодавця, право країни, в якій знаходиться нерухоме майно (ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право») [18, с. 130].

Поза увагою регулювання міжнародними договорами про правову допомогу залишаються питання, пов'язані з можливістю складати ті чи інші види заповітів, з видами допустимих умов заповіту, меж розпорядження спадковим майном тощо. У зв'язку із цим вважаємо, що ці питання повинні вирішуватися шляхом застосування матеріальних норм, до яких відсилають колізійні норми законодавства громадянства або постійного місця проживання заповідача.

Отже, уніфікація норм у сфері спадкування, яка здійснюється шляхом прийняття договорів про надання правової допомоги в цивільних справах, має вагоме значення в міжнародних спадкових відносинах. Уніфікація в галузі спадкового права стосується лише колізійних норм, оскільки уніфікація самих матеріальних норм є надзвичайно складною та практично незначною, так як це показали результати аналізу норм міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах у сфері спадкування. Тому на нашу думку, доцільно запропонувати способи усунення проблем щодо застосування норм міжнародних договорів, що приймалися між тими ж державами у різний період часу.

Відтак, проаналізувавши норми міжнародних договорів про правову допомогу, що закріплюють принцип рівності у спадкових правовідносинах, потрібно звернути увагу на різний підхід у міжнародних договорах про правову допомогу щодо розкриття змісту принципу рівності у спадкових відносинах. Також необхідно звернути увагу і на те, що міжнародні договори про правову допомогу намагаються обмежити кількість колізійних прив'язок, що можуть застосовуватися у сфері спадкування, а це, як наслідок, впливає на обмеження принципу свободи заповіту та автономії волі. Таким чином, незважаючи на певні проблеми, які виникають у сфері правового регулювання спадкування за допомогою норм міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах і їх подальше вирішення на законодавчому рівні, вони залишаються чи не єдиним інструментом, за допомогою якого можна вирішити і врегулювати спадкові відносини за кордоном.

3.2. Юрисдикційні питання у процесі спадкування з іноземним елементом

Право спадкування відомо всім сучасним правовим системам, і навіть одна ця обставина свідчить про його необхідність і важливість, котра продиктована вимогою забезпечення законних інтересів не тільки окремих осіб, але і суспільства в цілому. У сучасних умовах за допомогою спадкування майно спадкодавця, його майнові права та обов'язки, деякі особисті немайнові права стають незмінним надбанням спадкоємців, зберігаючи тим самим нерозривний зв'язок між поколіннями людей і зміцнюючи приватну власність учасників цивільних правовідносин.

Переміщення населення з однієї країни в іншу, в зв'язку з розширенням всебічних зв'язків між державами, тягне за собою виникнення різного роду правовідносин, в числі яких значне місце займають спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом.

Правовий режим спадкування з іноземним елементом визначається статутом спадкування, під яким розуміють обране за допомогою колізійної норми право (закон країни), що підлягає застосуванню до всієї сукупності спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом. Сьогодні існують два основні режими спадкування – універсальний та роздільний режим. За універсального режиму спадкування не встановлюється різниця між спадкуванням рухомого та нерухомого майна. Для визначення права, яке має бути обране, традиційно застосовується колізійна прив'язка до права країни, громадянином якої був спадкодавець (*lex patriae*), або прив'язка до права країни, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання (*lex domicilii*). Тобто основним статутом спадкування є особистий закон спадкодавця (*lex personalis*).

Нові вимоги перед юридичною наукою ставить і сучасна правозастосовча практика, що викликає необхідність подальшого теоретичного аналізу та осмислення правового регулювання відносин щодо спадкування, ускладненого іноземним елементом. У сучасному міжнародному приватному праві (Далі – МПрП) основним юридичним інструментом, який регламентує приватно-правові (сімейні, спадкові) відносини з іноземним елементом, служить колізійна норма. В цілому оновлення спадкового законодавства, зокрема, і колізійного законодавства, безумовно, безпосередньо впливає на необхідність дослідження інституту спадкування в рамках міжнародного приватного права.

Іноземний елемент в спадкових відносинах виявляється в тому, що спадкодавець, всі спадкоємці або деякі з них можуть бути громадянами різних держав, проживати в різних країнах, а також успадковане майно може перебувати в різних державах. Актуальність вивчення колізійних питань, пов'язаних саме зі спадкуванням за законом, виявляється в тому, що більшість людей не тільки в Україні, але і в деяких інших країнах не залишають заповіту, і тому частіше доводиться вдаватися до спадкування за законом. Але навіть, якщо спадкодавець залишив заповіт, він може бути

оскаржений його спадкоємцями, і, в разі визнання його недійсним, майно заповідача також буде розподілятися за нормами про спадкування за законом. Колізії законодавств у сфері спадкового права виникають тоді, коли окремі питання спадкування отримують неоднакове закріплення в праві різних країн. Стосовно спадкування за законом колізії виникають при визначенні кола законних спадкоємців і порядку їх закликання до спадщини, відмінностей у правовому регулюванні спадкування рухомого і нерухомого майна, при отриманні державою відумерлого майна і т. д.

Колізійні питання спадкування регулює ЗУ «Про міжнародне приватне право» [51], метою прийняття якого було врегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, – іншими, ніж український. Колізійним спадковим нормам в зазначеному законі присвячено розділ Х «Колізійні норми щодо спадкування» (ст.ст. 70–72).

Відомо, що істотною особливістю регулювання спадкових відносин з іноземним елементом є те, що норми спадкового права у МПрП України не містять прямої відповіді на питання, як вирішити справу. Вони мають, так би мовити, відсильний характер, який полягає у визначенні законодавства, яке необхідно застосувати у конкретній ситуації. На такій парадигмі МПрП розвивалось довгий час і розвивається досі.

Вирішення того чи іншого питання у конкретному спадковому правовідношенні, ускладненого іноземним елементом, здійснюється в декілька етапів. Спочатку застосовується колізійна норма, яка визначає, правопорядок якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом. Далі у визначеному правопорядку відшуковується відповідна норма матеріального права і знаходиться відповідь на конкретне питання. При цьому у кожному конкретному випадку не можна забувати про норми, які містяться у міжнародних договорах.

Основними колізійними питаннями спадкування за ЗУ «Про міжнародне приватне право» є загальне правило щодо визначення права

держави, яке застосовується до спадкових відносин, заповідальної здатності особи, форми заповіту, а також можливості реалізації автономії волі. Відповідно до ст. 70 цього закону спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано у заповіті право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося [51]. Таким чином, бачимо, у випадку, якщо спадкодавцем є особа, яка на момент смерті проживала на території України і залишила після себе спадщину, а спадкоємцем є особа – громадянин іншої держави, застосовуватись повинно вітчизняне законодавство.

Аналогічні конструкції передбачаються і в інших країнах, таких як Великобританія, Франція, США. У країнах, де керуються законом громадянства спадкодавця, таких як Німеччина, Австрія, також застосовується диференційований підхід до спадкоємства рухомого і нерухомого майна [36, с. 223].

Серед країн, які під час врегулювання спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, використовують прив'язку до права країни громадянства спадкодавця, можна назвати, зокрема, Швецію, Польщу, Італію Німеччину. Так, відповідно до Закону Швеції «Про колізію законів відносно спадкування» спадкування майна померлих шведських громадян, які не склали заповіту, відбувається за шведським законодавством навіть у тому разі, коли померлий не проживав постійно у королівстві. Що стосується спадкування майна іноземного громадянина, то до відносин спадкування має бути застосоване право країни, громадянином якої був померлий [45]. Закон Польщі «Про міжнародне приватне право» визначає, що спадкодавець у заповідальному розпорядженні може підпорядкувати питання спадкування праву країни, в якій він має постійне місце проживання або місце звичайного перебування на момент такого волевиявлення чи на момент смерті. У випадку відсутності вибору права

до відносин спадкування застосовується право країни, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті [33].

Схожі за змістом правила встановлює законодавство Італії, Німеччини. Відповідно до Закону Італії «Реформа італійської системи міжнародного приватного права» правонаступництво регулюється правом тієї країни, громадянство якої мав спадкодавець на момент смерті. Проте Закон дозволяє спадкодавцю обрати у заповіті право країни, на території якої перебуває спадкове майно, за умови, що вибір права, здійснений спадкодавцем, не обмежує тих прав, якими італійське законодавство наділяє спадкоємців, що перебувають на території Італії на момент смерті спадкодавця [55]. У Німеччині основним статутом спадкування є особистий закон спадкодавця, а саме закон країни громадянства. Але для нерухомості, яка перебуває всередині країни, спадкодавець може обрати у заповіті право Німеччини [16].

До країн з універсальним режимом спадкування, які встановлюють прив'язку до права останнього доміцилію спадкодавця, належать Колумбія та Чилі. Згідно зі статтею 1012 Цивільного кодексу Колумбії правонаступництво відбувається відповідно до права останнього місця проживання особи [21]. Заслужують на увагу положення законодавства Республіки Чилі щодо визначення права, яке має бути застосоване для врегулювання відносин спадкування з іноземним елементом. Відповідно до вимог статей 955 та 997 Цивільного кодексу Республіки Чилі відносини спадкування виникають з моменту смерті особи відповідно до права країни останнього місця проживання спадкодавця, за винятком випадків, визначених законодавством. Іноземці мають право на спадщину, яка відкрилась у Чилі, на тих же підставах і в такому ж порядку, що і чилійці [23].

Роздільний режим спадкування визначається тим, що рухоме майно, яке входить до спадку, спадкується за особистим законом спадкодавця (законом країни громадянства або законом країни останнього доміцилію),

а щодо спадкування нерухомого майна застосовується закон країни, на території якої це майно перебуває. До іноземних юрисдикцій, законодавство яких за умови роздільного режиму спадкування під час регулювання спадкування рухомого майна виходить з принципу застосування права країни громадянства спадкодавця, належить Молдова. Відповідно до вимог статті 1622 Цивільного кодексу Республіки Молдова спадкові відносини стосовно рухомого майна визначаються за національним законом спадкодавця, що діяв на момент смерті, а спадкові відносини щодо нерухомості визначаються законом держави, на території якої це майно перебуває. За таких обставин встановлюється, що національним законом особи вважається закон держави, громадянство якої ця особа має. Згідно зі статтею 1587 Цивільного кодексу Республіки Молдова у разі наявності в особи двох і більше громадянств національним законом вважається право держави, з якою особа має тісніший зв'язок [22].

Виконавши аналіз норм міжнародного приватного права, можемо констатувати, що для багатьох країн вихідним колізійним принципом у сфері спадкування є принцип доміцилію. У таких країнах як США, Великобританія, Бельгія до спадкування рухомого майна застосовується закон останнього місця проживання спадкодавця, а спадкування нерухомості відбувається за правом країни, на території якої вона розташована. Відповідно до статті 78 Закону Бельгії «Кодекс міжнародного приватного права» спадкування регулюється правом держави, на території якої померлий мав постійне місце проживання на момент смерті, а спадкування нерухомої власності регулюється правом держави, на території якої нерухомість розташована [44]. Принагідно слід зазначити, що в деяких країнах англосаксонської системи поняття доміцилію має специфічний зміст. Так, у Великобританії існують поняття доміцилію походження та доміцилію набутого.

Правове регулювання в Україні приватноправових відносин з іноземним елементом у сфері спадкування має свої особливості. Україна

належить до країн з роздільним режимом спадкування. Законодавство визначає різні статuti спадкування залежно від виду спадкового майна.

Відповідно до статті 70 Закону України «Про міжнародне приватне право» основним колізійним принципом, який застосовується до відносин спадкування, є закон останнього місця проживання спадкодавця. Слід зазначити, що під час визначення права, яке підлягає застосуванню, суд чи інший орган керується тлумаченням норм і понять відповідно до права України, якщо інше не передбачено законом. Якщо норми і поняття, що потребують правової кваліфікації, не відомі праву України або відомі під іншою назвою чи з іншим змістом і не можуть бути визначені шляхом тлумачення правом України, то під час їх правової кваліфікації також враховується право іноземної держави [51]. Отже, український правозастосовний орган, розглядаючи питання спадкування майна іноземця, повинен тлумачити поняття місця проживання спадкодавця відповідно до українського законодавства. Цивільний кодекс України в статті 29 визначає, що місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово [78]. Водночас стаття 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» визначає місце проживання як житло, розташоване на території адміністративно–територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини [52].

Необхідно зазначити, що на практиці можуть виникати проблеми у визначенні місця проживання спадкодавця. На нашу думку, було б позитивним розмежування на законодавчому рівні понять «місце тимчасового проживання» та «місце перебування». Згідно зі статтею 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» місцем перебування визначається адміністративно–територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік [52]. Що стосується визначення поняття «місце

тимчасового проживання», то воно відсутнє у Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» [52], у ЦК України [78], у Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів [50]. На нашу думку, є потреба на законодавчому рівні надати чіткі формулювання і критерії розмежування зазначених понять.

Крім того, під час визначення права, яке підлягає застосуванню відповідно до колізійної прив'язки *lex domicilii*, важливо усвідомлювати, що термін «останнє» означає останнє місце проживання спадкодавця на момент відкриття спадщини. Держава, яку спадкодавець відвідав безпосередньо перед смертю, чи в якій помер, не може розглядатися як держава, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання за умови, що він не проживав у ній постійно або переважно [42, с. 282].

Законодавство України, як і багатьох країн, про які йшлося раніше (Польщі, Італії, Німеччини), передбачає можливість обрання права, що застосовуватиметься до спадкових відносин, самим спадкодавцем під час складання заповіту. Відповідно до статті 70 Закону України «Про міжнародне приватне право» спадкодавець може підпорядкувати відносини спадкування праву держави його громадянства, зазначивши це у заповіті. У цьому аспекті слід зазначити, що такий вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося. Крім того, вибір права неможливий щодо спадкування нерухомості. ЗУ «Про міжнародне приватне право» предметно розмежував юрисдикцію у справах про спадкування нерухомості, яка входить до спадку. Відповідно до вимог статті 71 даного закону спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої розташоване це майно, незалежно від місця останнього постійного проживання спадкодавця – власника нерухомого майна. Крім того, одностороння колізійна норма цієї статті встановлює лише

українську юрисдикцію у разі спадкування майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні [51].

Вирішення зазначених суперечливих питань є предметом розгляду в порядку цивільного судочинства. ЦПК України в новій редакції закону визначає права та обов'язки іноземців та осіб без громадянства у цивільному процесі. Зокрема, у статті 496 ЦПК України закріплене право цих осіб з метою захисту звертатися до судів України. Іноземці та особи без громадянства мають такі ж процесуальні права та обов'язки, як і громадяни України, крім випадків, визначених законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [79].

Консультативна рада європейських суддів (далі – КРЄС) ще у 2006 році рекомендувала Висновок № 9 до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права (далі – Висновок). КРЄС пояснює, що внаслідок глобалізації та зростаючої ролі міжнародного та європейського права національні правові системи часто мають справу з юридичними питаннями міжнародного характеру, а саме щодо відносин між особами. Також КРЄС у п. 40 Висновку підкреслює значення для суддів у різних країнах дотримання норм міжнародного та європейського права, що сприяє принципу верховенства права незалежно від національних юридичних систем [17]. Що стосується імплементації цього положення в законодавстві України, то згідно зі статтею 3 ЦПК України встановлено пріоритет норм міжнародного права в регулюванні цивільного судочинства, який означає, що якщо міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачає інші правила, ніж встановлені ЦПК України, то застосовуються правила міжнародного договору України. Аналогічне положення передбачає ст. 3 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Так, відповідно до ст. 37 Договору між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах правові відносини в галузі спадкування рухомого майна регулюються законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент смерті [79]. Вочевидь, під час врегулювання відносин спадкування рухомого майна має бути застосована норма міжнародного договору, хоча вона принципово відрізняється від положення внутрішнього українського законодавства.

Наявність у національному законодавстві правових норм щодо пріоритету норм міжнародного права, за Висновком КРЕС, характеризує державу як таку, що не ставить юридичні перешкоди для застосування міжнародних та європейських стандартів судочинства.

Особливої уваги потребує питання визначення підсудності справи про спадкування, ускладненої іноземним елементом. Вирішення питання про підсудність судам України справ з іноземним елементом здійснюється на момент відкриття провадження у справі. За ч. 1 ст. 75 ЗУ «Про міжнародне приватне право» значення не матиме навіть той факт, що в ході провадження у справі підстави для такої підсудності зникли чи змінилися. Але є випадки, коли справа щодо спадкування є предметом розгляду саме в суді України. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 76 цього Закону [51] суд України приймає до свого розгляду справу про спадщину за наявності однієї з підстав:

спадкодавець у момент смерті був громадянином України;

спадкодавець мав в Україні останнє місце проживання.

А п. 3 ч. 1 ст. 77 Закону «Про міжнародне приватне право» встановлює виключну підсудність судам України таких справ з іноземним елементом, у яких спадкодавець – громадянин України і мав у ній місце проживання.

На підставі ч. 2 ст. 75 Закону «Про міжнародне приватне право» суд постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі, якщо у

суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Проаналізувавши норми міжнародного спадкового права, можемо зробити наступний висновок, що спадкування у міжнародному приватному праві не регулюється єдиними універсальними формулами, а, навпаки, вкрай диференційоване і нерідко визначається політичними мотивами. У багатьох країнах світу передбачається можливість прямо або опосередковано підпорядкувати спадкування нерухомості національному праву, незалежно від використовуваної в міжнародному приватному праві відповідної держави колізійної прив'язки. Причому це характерно також для тих країн, які не використовують в національному цивільному праві поділ речей на рухомі і нерухомі. У зв'язку зі зростаючим міграційним потоком громадян в різні країни світу, зі створенням інтернаціональних сімей, варто піддати більшому регулюванню питання реалізації громадянами України на території іноземних держав спадкових прав і навпаки. Таким засобом може служити підписання угод з питань успадкування між усіма країнами світу. Дані питання є невід'ємними частинами життя будь-якої людини, тому Україна, як захисник майнових прав та інтересів своїх громадян, повинна сприяти вирішенню колізійних моментів спадкового права, і прагнути до єдиного тлумачення норм спадкових правовідносин.

Тому, поряд з існуванням власного внутрішньодержавного закону вважаємо за доцільне створення єдиного Європейського цивільного кодексу, адже, з нашої точки зору, це не лише усунуло б прогалини в праві, а й дало б можливість одноманітно врегульовувати всі питання, пов'язані зі спадкуванням, від самого складання заповіту чи смерті спадкодавця до передачі спадкового майна його спадкоємцям. Адже, наявні на сьогодні міжнародні договори хоча й мають більшу юридичну силу щодо національного законодавства, проте не врегульовують повністю всі питання, пов'язані зі спадкуванням, а закони чи нормативно-правові акти

різних країн можуть різнитися, що буде призводити не лише до суперечок між спадкоємцями, а й до суперечок між країнами з приводу права, котре слід застосовувати в тій чи іншій ситуації.

3.3. Зарубіжний досвід іноземних держав щодо спадкових правовідносин та імплементація їх у вітчизняному законодавстві

Суспільство дуже швидко розвивається, тому саме спадкове право видозмінюється і удосконалюється. Держави на законодавчому рівні здебільшого посилюють охорону особистих інтересів громадян, удосконалюють порядок вчинення нотаріальних дій та визначають роль нотаріуса у практиці спадкового права в нотаріальній діяльності. Відповідно до цього створюються нові норми права як на національному, так і на міжнародному рівні.

Особливо актуальна дана тема на сучасному геополітичному етапі розвитку суспільства, що підтверджується проблемами відповідності національного законодавства міжнародному законодавству в порядку вступу України до ЄС. Так, держави–члени ЄС та інші держави беруть активну участь у створенні таких нормативно–правових актів, котрі врегульовують процедури спадкування та дії нотаріуса у процедурі реалізації права заповідання та права на спадкування, а також у таких особливих випадках, як відсутність волевиявлення спадкодавця (якщо в померлого не було шлюбу та дітей; якщо батьки вже померли; якщо померлий не був одружений але мав дітей; якщо померлий залишив другу половинку з подружжя; якщо покійний залишив чоловіка/дружину та дітей) в яких би були зазначені правила, однакові для всіх держав, незалежно від того, хто людина за національністю.

В XXI столітті мільйони осіб є суб'єктами спадкових відносин, котрі виникають незалежно від їхнього громадянства, країни перебування чи постійного місця проживання. У разі смерті громадянина, котрий перебуває за кордоном, або якщо його майно чи майнові права знаходяться

за межами країни постійного проживання, виникає низка правових проблем, серед яких важливе місце належить питанням правового регулювання спадкових відносин.

Історія досліджень та вивчення зарубіжного спадкового права обумовлюється потребами вирішення проблемних питань, які виникають у спадковому праві України та показують, що потрібно удосконалити законодавство за допомогою детального аналізу міжнародно-правових норм спадкового права. Відтак підвищиться рівень правової культури та захист інтересів осіб у процесі реалізації спадкових прав. Відносини зі спадкування є складовою частиною майнових відносин будь-якого суспільства (феодалного, капіталістичного й навіть соціалістичного), заснованого незалежно від форми власності. Україна повністю визнає спадкові права, які виникли на підставі відповідних іноземних законів. Відомо багато випадків, коли іноземні громадяни визнавалися спадкоємцями за правом держави, норми якої застосовувались до спадкування. Іноземцям в Україні стосовно спадкування ніяких обмежень не встановлено. Їм надається національний режим незалежно від того, проживають вони в Україні чи ні. Права спадкування, які виникли за кордоном, повністю визнаються в Україні, відповідно виникає необхідність дослідження принципів та порядку спадкування за законодавством держав-членів ЄС.

З юридичної точки зору розрізняють системи спадкового права, які діють у зарубіжних країнах континентальної Європи (до них прилягає японська система права), та системи спадкового права, які властиві країнам з англосаксонським правом, головно Великобританії та США. Основна відмінність між ними полягає в тому, що в континентальних європейських країнах спадщина переходить безпосередньо до спадкоємців, а у Великобританії та США вона переходить спочатку до третьої особи, а вже потім – до спадкоємців. Крім того, в континентальній Європі можна

виділити країни, які загалом дотримуються французького зразка, та країни, для яких зразком є німецьке право [14, с. 115].

У рамках ЄС проводиться робота щодо створення єдиних європейських колізійних норм у галузі спадкового права. Спадкування, як один із центральних інститутів цивільного права, одержало закріплення в законодавстві більшості держав. В Україні колізійні питання спадкування містяться в Законі України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року. Згідно ст. 70, спадкові відносини (з урахуванням положень статей 71 та 72 цього Закону) регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем в заповіті не обрано право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося [51].

На сьогодні одні правові держави вирішують колізійні питання у галузі спадкування розподілом спадкової маси на рухоме та нерухоме майно, тоді як інші встановили загальну для всіх видів майна колізійну прив'язку. Українська практика виходить із визнання в Україні всіх прав спадкування, які виникли на підставі відповідних іноземних законів. Наприклад, якщо американський суд визнає відповідно до законів США українського громадянина, що проживає в Україні, спадкоємцем, то і в Україні він буде розглядатись як спадкоємець.

Законодавство держав-членів ЄС у спадковому праві по-різному зазначає вирішення питань щодо відсутності заповіту, хто у такому разі успадковує майно і в яких частках, обмеження щодо розпорядження права на правонаступництво, як і коли можна стати спадкоємцем і який податок мають сплатити спадкоємці. Так, наприклад, в Австрії за відсутності волі спадкодавця, тобто заповіту, за різних обставин застосовують такі принципи:

– якщо померлий не був одружений та не мав дітей, то батьки померлого успадковують однакові частки майна;

– якщо батьки вже померли, то в такому разі успадковують брати і сестри;

– якщо померлий не був одружений але мав дітей, то діти успадковують однакові частки;

– якщо померлий залишив другу половинку з подружжя: чоловік/дружина стає єдиним спадкоємцем, не маючи нащадків, батьків, братів і сестер, бабусь і дідусів;

– якщо померлий залишив чоловіка/дружину та дітей: 1/3 переходить до чоловіка/дружини, решту ділиться однаково серед дітей [7].

Австрійське право не надає автоматичного права на спадщину, якщо шлюб не був зареєстрований. В такому випадку чоловік/жінка тільки мають право стати спадкоємцями у порядку внесення їх до заповіту. Обов'язкова (резервна) частина майна, яка обмежує свободу заповіту, становить половину частки законної спадщини для нащадків, за відсутності нащадків близько 1/3 частки юридичної спадщини відходить спадкоємцям. Чоловік/дружина отримує половину своєї юридичної частки. Існує можливість знизити резервну частину за відсутності сім'ї. Спадкоємці і резервної частини можуть відмовитися від резерву до відкриття правонаступництва за контрактом (нотаріальний документ), укладеним між спадкодавцем і спадкоємцем або спадкоємцями. Право на спадкування настає в момент відкриття спадщини (смерть особи), проте передача спадщини спадкоємцям вимагає судового розпорядження наприкінці конкретної процедури яка здійснюється нотаріусом від імені суду («Verlassenschaftsverfahren») [2].

У бельгійському законодавстві зазначено: якщо померлий не був одружений і не мав дітей, спадкоємцями, які першими мають право на спадкування, будуть найближчі родичі (брати і сестри). Так батько і мати отримають по чверті, а брати/сестри – решту спадку. Якщо один із батьків помер, то його частка передається братам і сестрам. Якщо немає батьків, братів і сестер, половина спадкоємності переходить до материнської лінії,

а друга половина переходить до батьківської лінії (дядько, тітка, двоюрідний брат). Якщо покійний не був одружений, але мав дітей, це виключає всіх інших членів сім'ї. Вони мають повне право власності на майно порівну. Проте, якщо дитина вже померла, залишаючи нащадків, останні успадковують право представництва померлої дитини. Якщо померлий мав чоловіка/дружину та дітей, то ця особа успадковує (право власності на власність) всі активи, що включають спадщину. Діти успадковують спадщину рівними частками. Частина дитини, яка вже померла, належить до нащадків цієї дитини за принципом представлення [3].

Форма зареєстрованого партнерства визнана в Бельгії «законним співжиттям». На правонаступництво має право кожен із партнерів, тобто користуватися нерухомістю, в якій подружжя проживало разом, а також право на майно у зазначеній власності. Але одна сторона має право позбавити іншу права на користування у випадку волі або подарунку на користь іншої особи. У незареєстрованому шлюбі друга сторона може стати спадкоємцем тільки тоді, коли померлий це передбачив у заповіті. Бельгійський закон не надає автоматичного права на успадкування другій стороні [7].

Бельгійський закон визнає принцип резервних частин, згідно з яким мінімальна частина (зарезервована частина) спадщини повинна передаватися дружині, дітям, батькам загиблого. Ця резервна частина становить половину спадщини, якщо є одна дитина (або її нащадки), $2/3$ – якщо є дві дитини, і $3/4$ – якщо є троє або більше дітей. Якщо немає нащадків або подружнього партнера, тоді батько і мати мають право на чверть спадщини кожен. Друга сторона завжди отримує право на користування принаймні половиною активів, що входять у спадщину. Ця половина буде містити, майно, до якого належать будинок та речі домашнього вжитку. Якщо заповідач вирішив не враховувати резервної частини до свого заповіту, а спадкоємці погоджуються, поважаючи його

бажання, то заповіт може бути правомірний. Але спадкоємці, резервна частина яких не була дотримана, і які мають намір вимагати її, мають право порушити справу у порядку зменшення спадщини на розмір резервної частки. Бельгійський закон регулюється принципом, згідно якого майно (активи та зобов'язання) належать спадкоємцям із моменту смерті власника, також існує система правонаступництва [6]. Спадкоємці несуть відповідальність за борги, пов'язані з правонаступництвом, але вони мають можливість обмежувати свою відповідальність, прийнявши спадщину без відповідальності за винятком активів. Умови (винятки, надбавки) та податкові ставки значно відрізняються в різних регіонах (Валлонія, Фландрія, Брюссель–Капітал). Податкові ставки залежать від ступеня спорідненості і можуть становити до 80 %, коли немає сімейних відносин.

У Болгарії якщо немає заповіту, за різних обставин застосовуються різні принципи. Якщо померлий був не одружений і не мав дітей, батьки стають спадкоємцями. Якщо покійний залишив лише другий ступінь спорідненості або спорідненість в більш високому ступені, ті, хто з найближчого ступеня, успадковують рівними частками. Коли в покійного залишилися тільки брати і сестри, вони успадковують в рівних частках. Коли в покійного залишилися тільки брати і сестри, а також хтось із вищого ступеня спорідненості, що набувають другого ступеня або першого, отримують $\frac{2}{3}$ майна, а спадкоємці отримують $\frac{1}{3}$. Якщо покійний не був одружений, а мав дітей, між останніми ділять майно порівну [61].

Болгарське законодавство не визнає незареєстрований шлюб, тому тільки в заповіті сам спадкодавець може вказати про право такої особи бути спадкоємцем майна. В Болгарії послідовність переходить до спадкоємця, коли останній приймає правонаступництво. Це прийняття може бути мовчазним. Чоловік/жінка, нащадки та батьки покійного звільняються від сплати податку на спадщину [4].

Згідно чеського законодавства, якщо немає заповіту, тоді до різних випадків застосовують такі принципи:

– якщо померлий був неодружений і не мав дітей, то майно передається батькам, якщо вони ще живі, та особам, які жили разом з померлим в одному приміщенні, протягом одного року щонайменше, до самої смерті;

– якщо померлий не був одруженим але мав дітей, то правонаступництво ділиться порівну між дітьми [1].

Закріплена резервна частина може становити усю нерухомість. Розмір резервної частини залежить від віку бенефіціара (неповнолітнього/дорослого) та кількості спадкоємців. Бенефіціари резервної частини не можуть відмовитися від частки резервної частини. У них є лише можливість прийняти або відмовитися від всієї спадщини. Але в межах угоди про правонаступництво між спадкоємцями одержувач резервної частини може погодитися на отримання меншої частини майна, ніж він/вона має право. Друга сторона подружжя не має права на будь-яку резервну частину. Спадкоємець набуває цього статусу за рішенням нотаріуса, який виступає в ролі судового уповноваженого. Дія цього рішення вступає в силу з дня смерті, навіть якщо рішення буде видано пізніше. Спадкоємець несе особисту відповідальність за борги померлого відповідно до вартості майна, отриманого ним [5].

У Франції за відсутності заповіту застосовують такі принципи:

а) померлий був неодружений і не мав дітей – батьки разом із його братами та сестрами, якщо такі є, в день смерті загиблого беруть участь у правонаступництві;

б) померлий був неодружений але мав дітей – діти успадковують рівні частки.

Відповідно до французького права лише нащадки померлого та чоловік/жінка мають право на резервну частину. Ця резервна частина, яка обмежує право спадкодавця вільно розпоряджатися своїм майном у

заповіті, не може перевищувати 3/4 майна. Спадкоємці не можуть відмовитись від резервної частини (якщо вони не відмовляються від правонаступництва) [71]. За французьким правом послідовність спадкування відкривається зі смертю. Спадкоємець повинен зробити вибір щодо реалізації права на спадщину протягом 10 років після відкриття правонаступництва. Якщо спадщину було прийнято спадкоємцем, тоді він несе відповідальність за заборгованість померлого, яка може стосуватись навіть власного майна спадкоємця [53].

Отже, проаналізувавши законодавство спадкового права держав-членів ЄС, варто зазначити, що охорона особистих інтересів громадян та їхнього майна регулюється на найвищому рівні та великою кількістю нормативно-правових актів, а Україна потребує оновленого інституту спадкування. ЦК України має відповідати всім вимогам нового суспільства, що стоїть на засадах ринкової економіки. Відповідно, необхідно врахувати деякі негативні моменти у національному законодавстві та усунути окремі прогалини:

на законодавчому рівні потрібно спростити оформлення прийняття спадщини, для цього потрібно реформувати спадкове законодавство;

потрібно удосконалити та наблизити національне законодавство до європейських стандартів, а також ввести чітке розмежування отримання спадщини у традиційному шлюбі, у цивільному шлюбі, у одностатевому шлюбі і у фактичному шлюбі;

детально проаналізувати закони європейських держав, такі як «Про міжнародне приватне право», «Про нотаріат», цивільне законодавство в сфері спадкових відносин та дії нотаріуса, як основного правового суб'єкта.

ВИСНОВКИ

Цивільно-правове регулювання спадкування в Україні переважно досліджуються в теорії цивільного права та теорії нотаріального процесу. Національне законодавство у сфері спадкування має колізії та прогалини, котрі усуваються шляхом застосування аналогії закону чи аналогії права. Разом з тим недоліки законодавства у сфері спадкування можуть бути усунені шляхом внесення змін до нормативно-правових актів України чи укладення та ратифікації міжнародних договорів України. Тому на основі проведеного нами дослідження, ми можемо зробити наступні висновки.

1. Доктрина спадкового права як фундамент спадкового права та його розвитку має історичне коріння, дещо консервативний характер, є допоміжним джерелом регулювання спадкових відносин, не залежить від економічних та політичних факторів тощо, та сприяє розвитку законодавства України. За її допомогою формуються уявлення та погляди у суспільстві загалом та науковий характер правотворчості зокрема. Українське право сягає своїм корінням звичаєвого права давніх слов'ян, класичних джерел права Руської держави, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Воно інтегрувало правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького. Його історія фрагментарна без дослідження правових явищ в українських землях, що входили до складу Російської та Австро–Угорської імперій, у період відродження української державності (1917–1920 рр.), в УРСР (1917–1991 рр.) і сучасній Україні. Створення новітньої парадигми українського права неможливе без здобутків і втрат національної минувшини.

2. Розглянувши питання правової природи спадкових правовідносин можемо констатувати, що спадкові правовідносини ґрунтуються на вільному волевиявленні їхнього суб'єкта, що відповідає його внутрішній волі, та за умови, що такий суб'єкт має правоздатність та дієздатність, а також не входить до кола осіб, яким закон забороняє бути спадкоємцем. Сукупність прав та обов'язків суб'єктів спадкових правовідносин

становить їхній юридичний зміст. Ці правовідносини, переважно, є майновими відносинами, оскільки інтерес спадкоємця задовольняється за рахунок набуття ним права власності на спадкове майно. Однак якщо у складі спадщини є майно, котре потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, - відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною з іншою особою. Тому доцільним було б доповнити ч. 1 ст. 1285 ЦК України наступним змістом: **«3 дня, наступного за днем подання органом місцевого самоврядування заяви про визнання спадщини відумерлою, органом, який здійснює управління земельною ділянкою, що входить до такої спадщини, має бути визначений: у разі, якщо земельна ділянка розташована у межах населеного пункту, - відповідна сільська, селищна або міська рада, а у разі, якщо вона розташована за межами населеного пункту, - відповідна районна рада за місцем розташування земельної ділянки»**

3. Питання правової природи та структурних елементів спадкування сьогодні недостатньо розглянуте, і на основі вище наведеного пропонуємо таке визначення: **спадкові правовідносини – це цивільно–правові відносини, котрі виникають на підставі норм підгалузі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця), та волевиявлення його учасників, між якими встановлюється сукупність прав та обов'язків на рахунок універсального спадкового правонаступництва в тих майнових та особистих немайнових правах та обов'язках, що не припиняються зі смертю спадкодавця, котрі в свою чергу утворюють собою зміст та структурні елементи даних правовідносин.**

4. Проблема складу спадщини, безумовно, тісно пов'язана із визначенням поняття спадщини: склад спадщини може бути встановлений лише на підставі поняття спадщини, але, разом з тим, встановлення складу

спадщини відбувається засобом визначення конкретних прав та обов'язків, що переходять у порядку спадкування. Розвиток цивільно-правових відносин передбачає появу нових прав і обов'язків, котрі можуть входити до складу спадщини. Визначення їх безпосередньо в законодавстві відбувається не завжди, тому потрібно віднайти критерії, за якими відбувається встановлення складу спадщини.

5. Дослідження спадкового договору, як досить нового правового інституту, дає змогу зрозуміти, що ця категорія є значущою у цивільному праві нашої країни, проте вона потребує законодавчого вдосконалення та глибокої теоретичної розробки, а саме: потрібно більш детально визначити основні положення, права та обов'язки сторін, істотні умови цього виду договору; питання здійснення контролю за виконанням набувачем своїх обов'язків за спадковим договором.

6. Інститут спадкування не є досконалим та потребує багатьох змін і доповнень для усунення його недоліків не лише в теоретичних аспектах, а й в практичних. Щодо спадкування за заповітом, було б доцільно ввести власноручний заповіт задля зменшення імовірності підроблення документу, або усний заповіт у період надзвичайного стану чи стихійного лиха. Таким чином пропонуємо доповнити главу 85 ЦК України статтею 1243¹: «Голографічний (власноручний) заповіт.

1. Спадкодавець може скласти заповіт, написавши його власноруч, підписати та зазначити відповідну дату.

2. Відсутність дати не тягне за собою скасування голографічного заповіту, якщо це не викликає сумнівів щодо здатності спадкодавця складання такого заповіту, щодо змісту заповіту або щодо зв'язку декількох заповітів».

Що стосується спадкування за законом як перспективи подальшого розвитку цієї галузі, раціонально було б переглянути розміри часток спадкоємців. Відтак, основними шляхами вирішення цих проблем є, передусім, удосконалення норм чинного законодавства і прийняття нових

нормативно–правових актів, відповідно до яких можливо буде усунути деякі недоліки щодо врегулювання форми заповіту, права на складання заповіту неповнолітніми, посвідчення секретного заповіту, тощо.

7. Проаналізувавши норми міжнародних договорів про правову допомогу, що закріплюють принцип рівності у спадкових правовідносинах, потрібно звернути увагу на різний підхід у міжнародних договорах про правову допомогу щодо розкриття змісту принципу рівності у спадкових відносинах. Також необхідно звернути увагу і на те, що міжнародні договори про правову допомогу намагаються обмежити кількість колізійних прив'язок, що можуть застосовуватися у сфері спадкування, а це, як наслідок, впливає на обмеження принципу свободи заповіту та автономії волі. Таким чином, незважаючи на певні проблеми, які виникають у сфері правового регулювання спадкування за допомогою норм міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах і їх подальше вирішення на законодавчому рівні, вони залишаються чи не єдиним інструментом, за допомогою якого можна вирішити і врегулювати спадкові відносини за кордоном.

8. Порівняльний аналіз зарубіжного і національного законодавства дав змогу встановити, що основними заповідальними розпорядженнями є: призначення спадкоємця, заповідальна відмова (легат) і покладання. Заповідальні розпорядження можуть бути універсальними (заповідач передає одному або декільком особам все майно, що залишається після його смерті), частковими (особа заповідає частку свого майна, якою, згідно з законом, вона має право розпорядитися) та сингулярними (розпорядження з приводу конкретної речі). Встановлено, що в західному спадковому праві розмір обов'язкової частки залежить від складу і числа спадкоємців, що залишилися в живих (Франція, Швейцарія тощо), або має фіксований розмір від тієї частки, яку отримав би спадкоємець при спадкоємстві за законом, без урахування числа родичів, що залишаються (Німеччина, Австрія, Італія тощо). Порядок визначення розміру

обов'язкової частки може бути судовий – через надане право на подання позову (наприклад, Німеччина); позасудовий – через вказівку в законі (наприклад, Франція, Швейцарія). Форми отримання обов'язкової частки можуть існувати у вигляді певної частки майна (наприклад, Франція щодо висхідних і низхідних родичів, Швейцарія, Німеччина) або встановлених виплат (наприклад, Франція – щодо одного з подружжя, що пережив, Німеччина – щодо особи, якщо їй залишено частку у спадщині, яка є меншою за половину її частки при спадкоємстві за законом).

9. Проаналізувавши законодавство спадкового права держав–членів ЄС, варто зазначити, що охорона особистих інтересів громадян та їхнього майна регулюється на найвищому рівні та великою кількістю нормативно–правових актів, а Україна потребує оновленого інституту спадкування. Відповідно, необхідно врахувати деякі негативні моменти у національному законодавстві та усунути окремі прогалини:

- потрібно удосконалити та наблизити національне законодавство до європейських стандартів. Відтак, ми пропонуємо на законодавчому рівні прийняти відповідний **Європейський цивільний кодекс**, за допомогою якого б можна було розв'язувати більшість колізійних питань, котрі стосуються не тільки спадкування. Майбутній Кодекс, на наше переконання, має складатись виключно із загальних цивільно-правових пандект, тобто стислих положень, котрі стосуються всіх цивільно-правових відносин чи певної їх кількості (не поодиноких) так як для подробиць мають бути акти нижчого рівня (спеціальні закони, укази, постанови, розпорядження та ін.), що дасть змогу не лише усувати прогалини в праві, а й дасть можливість одноманітно врегульовувати всі питання, пов'язані зі спадкуванням, від самого складання заповіту чи смерті спадкодавця до передачі спадкового майна його спадкоємцям;

- ввести чітке розмежування отримання спадщини у традиційному шлюбі, у цивільному (фактичному) шлюбі, у одностатевому шлюбі;

- детально проаналізувати закони європейських держав «Про міжнародне приватне право», «Про нотаріат», цивільне законодавство в сфері спадкових відносин та дії нотаріуса, як основного правового суб'єкта для подальшого використання та залучення міжнародно-правових новел в українське законодавство.

Цивільно-правові відносини в Україні мають свої особливості, а тому немає сумніву в тому, що законодавство у процесі подальшого розвитку спадкових відносин потребує удосконалення. Саме тому, за сучасних умов розвитку суспільних відносин в Україні консолідація знань та вмінь суб'єктів законодавчої ініціативи, вчених, науковців, юристів-практиків, суддів, адвокатів у сфері удосконалення регулювання спадкових відносин є завданням правової політики нашої держави.